

Koncepti majčinstva u hrvatskoj književnosti od 16. do 19. stoljeća

Dobrić, Tihana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:934064>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-10**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

TIHANA DOBRIĆ

KONCEPTI MAJČINSTVA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI OD 16. DO 19. STOLJEĆA

Diplomski rad

Pula, 2022.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

KONCEPTI MAJČINSTVA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI OD 16. DO 19. STOLJEĆA

Tihana Dobrić

Diplomski rad

JMBAG: 0303056482, redoviti student

Studijski smjer: Hrvatski jezik i književnost

Predmet: Hrvatska renesansna drama

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Znanstvena grana: Kroatistika

Mentorica: doc. dr. sc. Dubravka Dulibić-Paljar

Pula, 2022.

SADRŽAJ

1. UVOD
2. MITOVI O MAJČINSTVU
3. POLOŽAJ ŽENA U 16. STOLJEĆU
 - 3.1. SARA – MAJKA KAO ŽRTVA
4. POLOŽAJ ŽENA U 17. STOLJEĆU
 - 4.1. MUSTAFINA MAJKA – MAJKA KAO GREŠNICA
 - 4.2. PRIJEZIR PREMA ŽENSKOME TIJELU
5. POLOŽAJ ŽENA U 18. I 19. STOLJEĆU
 - 5.1. RASPRAVE O ŽENSKOME PISANJU
6. MAJKE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI 19. STOLJEĆA
 - 6.1. *OLGA I LINA* – EUGEN KUMIČIĆ
 - 6.2. *POSLEDNJI STIPANČIĆI* (VALPURGA STIPANČIĆ) – VJENCESLAV NOVAK
 - 6.3. *TUŽNA JELE* – MATO VODOPIĆ
7. ZAKLJUČAK
8. SAŽETAK
9. LITERATURA

1. UVOD

Diplomski rad *Koncepti majčinstva u hrvatskoj književnosti od 16. do 19. stoljeća* bavit će se načinom na koji je majčinstvo konceptualizirano u izabranim tekstovima hrvatske književnosti u promatranom razdoblju. U radu ćemo se stoga usredotočiti na likove majki kao onu tekstualnu instancu kroz koju se ti koncepti najjasnije očituju. Književni tekstovi koje smo odabrali za analizu su sljedeći: *Posvetilište Abramovo, Osman, Olga i Lina, Posljednji Stipančići, Tužna Jele*. Pri odabiru tih književnih tekstova rukovodili smo se načelom reprezentativnosti: naime, ti su književni tekstovi oni u kojima se majčinstvo ističe ili kao važna književna tema ili se u njima mogu prepoznati neke karakteristike koje bitno obilježavaju koncept majčinstva koji je u određenom razdoblju prevladavajući.

S obzirom na tako postavljenu temu, u radu opsežno donosimo teorijsko-analitičku problematizaciju majčinstva kojom dominiraju sociološke i historiografske analize poput onih koje donose autorice kao što su Shari L. Thurer, Elisabeth Badinter te brojne druge. Teorijsko-analitičku problematizaciju donosimo u poglavljima *The Primacy of the Mother, Mother and Son, Woman and Man, Motherhood and Daughterhood*. Navedena poglavlja predstavljaju okvir za razmatranje književnih tekstova. Kako se u tim književnim tekstovima oblikuje lik majke, kako se u njima razmišlja o majčinstvu te kako su dosadašnja tumačenja razmatrala te teme, pitanja su na koja ovaj rad namjerava odgovoriti. U zaključku sažeto prikazujemo sve navedeno pokušavajući otkriti zašto je žena kao majka definirana definicijom koju donosi S. d. Beauvoir dok kazuje: „drugo unutar cjeline čija su dva dijela jedan drugome nužna.“¹

¹ Beauvoir, S. de, *Drugi spol*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2016.

2. MITOVI O MAJČINSTVU

Prema Sofiji Vrcelj majčinstvo se može shvatiti kao „društveno-kulturni konstrukt unutar određenoga miljea ili određene društvene skupine.“² Vrcelj ističe kako kultura zagovara kakva majka treba biti i što znači biti dobra majka. Težnja o tome kakva majka treba biti razvila se još u razdoblju Grčke kada je žena služila samo za odgoj i podizanje djece jer se smatralo da je za ostale društvene uloge nesposobna. Vrcelj dalje govori kako je „majčinstvo iz feminističke perspektive određeno društvenom praksom koja je prožeta dubokim ideološkim i kulturnim značenjem, što bi značilo da je majčinstvo strukturirano i organizirano unutar prevladavajuće ideologije patrijarhata.“³ Ana Vilenica progovara o definiciji majčinstva kao „obliku društvene kontrole i opresije koju patrijarhat provodi nad ženama.“⁴ Takvom je muškom dominacijom, majčina seksualnost odvojena od majčinstva čime su njezini tjelesni procesi poput menstruacije, porođaja i dojenja bili smatrani nepristojnim. Tek je 1993. godine država Florida osigurala ženama pravo na dojenje u javnosti. No, s vremenom se majčinstvo počelo poimati kao „biološka nužnost i ideološki fundiran kriterij za određivanje rodnih uloga u društvu.“⁵ Time se smatra da je sudbina svake žene da rađa djecu i tako prestane biti samostalna žena. O društvenoj definiciji *prave žene* piše Vrcelj koja ističe kako je „majčinstvo jedan od ključnih aspekata ženskog identiteta na individualnoj i socijalnoj razini.“⁶ Shari L. Thurer u svojoj knjizi *How Culture Reinvents the Good Mother* progovara o živoj, ali nažalost, realističnoj slici života majki kada su njihove uloge određivali muškarci. Tako Thurer progovara o književnoj tradiciji u kojoj je majka postojala samo u odnosu na svoju djecu – „bila je trivijalizirana, idealizirana ili omalovažavana, no nikad joj nije dodijeljeno gledište.“⁷ Thurer tako ističe kako su „dominantni patrijarhalni sustavi i strukture oblikovali vrijednost ljudskih bića i preko odgojno-obrazovnog procesa neprestano uče i odgajaju djevojčice da usvoje, prihvate i reproduciraju inferiornu žensku ulogu i praksu majčinstva.“⁸ Također, danas je majčinska ljubav postigla status moralnoga imperativa pa Thurer govori kako trenutni mit majčinstva zagovara da dobrobit

² Vrcelj, Sofija; *Majčinstvo* – Podloga familijarizacije odgojno-obrazovnih ustanova; pregledni znanstveni članak, 2019.

³ Ibid.

⁴ Vilenica, Ana (2013.) *Postajanje majkom: Od neoliberalnog režima materinstva ka radikalnoj političkoj subjektivizaciji*, u: Vilenica, Ana ur; *Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma*. Uzbuna; Beograd

⁵ Ibid.

⁶ Vrcelj, Sofija, *Majčinstvo*, 2019.

⁷ Shari L. Thurer – *Myths of Motherhood: How Culture Reinvents the Good Mother*, 1995., preveo: autor diplomskoga rada

⁸ Ibid.

djece gotovo u potpunosti ovisi o kvaliteti njihova odgoja. Dok se djevojčice odgaja na način da budu pasivne, slabe i podređene, dječake se uči da budu čvrsti i neovisni građani. Jean-Jacques Rousseau smatra da je za takav odgoj zadužena isključivo majka i da „prvi odgoj pripada isključivo ženama.“⁹ Nadalje, Rousseau smatra da se žene treba percipirati isključivo kao „majke, prve njegovateljice i učiteljice svoje djece, kojima pak treba dati obrazovanje planirano prema potrebama muškarca.“¹⁰ Rousseau dalje smatra kako se muška djeca trebaju igrati bubnjevima, a ženska djeca lutkama kako bi mogle iskazati majčinski instinkt. Također, „žena ima i svoje prirodne sposobnosti koje može pokazati u zavođenju muškarca i u toj je sferi odnosa dominantna jer može pružiti otpor kako bi stimulirala snagu muškarca.“¹¹ Nadalje, teoretičar Friedrich Fröbel, za razliku od Rousseaua, daje ženi pravo na obrazovanje samo kako bi dobro odgajala djecu. „Iako joj otvara prostor javnog djelovanja, to je tek privid ženine emancipacije jer je time samo potvrdio sudbinu žene kao majke.“¹² Steedman tvrdi da Fröbel poziva žene da „transcendiraju svoju prirodnu i privatnu ulogu majke u socijalno majčinstvo, odnosno u javni kontekst.“¹³ Time se može govoriti o njegovu prihvaćanju prevlasti „muškog obrasca ponašanja i sustava vrijednosti, kao i oslanjanje na opću društvenu percepciju o poslu prikladnom za žene.“¹⁴ Nadalje, John Stuart Mill govori da je „podčinjenost žena i majčinstvo kao sudbina žene rezultat društvenih vrijednosti, a ne biologije.“¹⁵ Da Mill zaista razumije kako je rod „društveno nametnuta definicija spola“¹⁶ te da je manja vrijednost žena kao živih bića rezultat društvenoga potiskivanja, govori njegovo obrazlaganje o ženinu odgoju:

Sve su žene od prvog dana odgajane u vjeri kako su njihove idealne osobine posve drugačije od muških: ne jačanje volje i ovladavanje sobom, već podčinjavanje i prihvaćanje kontrole (...) moralna učenja govore im kako je ženska dužnost (...) da potpuno odustanu od sebe i žive samo u osjećajima (...) koji su im dopušteni – osjećaji

⁹ Rousseau, Jean-Jacques (1989.), *Emil ili o vaspitanju*. Estetika: Valjevo – Beograd

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Steedman, Carolyn (1985.) – *The mother Made Conscious: The Historical Development of a Primary School Pedagogy*, preveo: autor diplomskog rada

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Mill, John Stuart (2000), *Podređenost žena*. Zagreb: Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo

¹⁶ Ibid.

prema bliskim muškarcima ili djeci koja predstavljaju dodatnu i nerazrješivu vezu s muškarcem.¹⁷

Dalje Mill obrazlaže zašto su žene i muškarci nejednaki u društvu. Naime, razlog tome je „njihova socijalizacija unutar normi patrijarhalnih obitelji.“¹⁸ Takva je socijalizacija promjenjiva jedino u trenutku mijenjanja društvenih akcija. „Žene se prilagođavaju društvenim očekivanjima, ističe Mill, „te čine sve da budu atraktivne muškarcima, a time pridonose vlastitoj podređenosti.“¹⁹ Mill smatra da bi žene trebale „mijenjati kulturno uvjerenje ovisnosti žena o muškarcima koji će im osigurati osnovnu egzistenciju i dati osjećaj sigurnosti, te pomoći kćerima da se oslobode straha koji je temelj sadašnjega nametnutog braka kao odlike ženina identiteta i s njim povezanog majčinstva.“²⁰ S Millom se ne slaže Ksenija Vidmar Horvat koja u svojoj knjizi *Imaginarna majka* govori o superiornosti muškaraca koja vlada još od davnina. Naime, muškarci su uvijek imali ulogu aktera i u književnosti i u povijesti dok je žena isključivo objekt. Vidmar Horvat smatra da jedino majčinstvo ženi donosi potpuni subjektivitet. No, i kada postane majkom ona se i dalje ne može mjeriti sa superiornošću muškaraca. Nadalje, Vidmar Horvat ističe kako je majčinstvo „jedinstveno interakcijsko emocionalno i kognitivno stanje te se njime kao patrijarhalnim konstruktom legitimira podčinjenost žena.“²¹ Simone Beauvoir u svojoj knjizi *Drugi spol* progovara o tradicionalnome mišljenju da je majčinstvo jedini posao koji žena treba imati. Naime, posao majke koja kod kuće odgaja svoju djecu je daleko jednostavniji od teškog fizičkog posla bilo kojega muškarca. Razlog tome je taj što majka nikad nije bila plaćena za odgoj svoje djece dok muškarci hrane svoju obitelj i time imaju „veće pravo, moć i utjecaj“²². Beauvoir naglašava kako je majčinstvo prihvaćeno kao „uslužna djelatnost koja uvijek mora biti prihvaćena sa srećom i zadovoljstvom, ona treba biti užitak.“²³ Dalje Beauvoir ističe kako „ne postoji mogućnost mjerenja tuđe sreće i uvijek je lako proglasiti sretnom situacijom koju drugom želimo nametnuti: one koje osuđujemo na stagnaciju pogotovo proglašavamo sretnima pod izlikom da je sreća nepomičnost.“²⁴ Time želi reći da je ženi, u takvome društvu, uskraćen osobni razvitak. Naime, žene kojima je majčinstvo primarni

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ Vidmar Horvat, K. – *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, Sandorf, Zagreb, 2017.

²² Ibid.

²³ Beauvoir. S. de., 2016.

²⁴ Ibid.

i jedini posao cijeli su dan zaokupljene kućanskim obvezama, djecom i sl. Time su njihove ostale aktivnosti onemogućene. „To onemogućavanje ima duboke korijene u shvaćanju kako je ženina svrha u muškarcu.“²⁵ Naime, žena je uvijek podčinjena muškarcu: „ona treba biti reprezentacija, slika muškarčeve zamisli, a rađanje i odgajanje djeteta treba biti vrhovni oblik njezina osobnoga ispunjenja.“²⁶ Iako se majčinstvo smatra plemenitim poslom, društvo je tu ulogu umanjilo jer se i dalje smatra da je taj posao manje zahtjevniji od muškarčeva posla za koji je plaćen. Društvo ocjenjuje da ženin opstanak, ali i opstanak cijele obitelji i dalje ovisi o muškarcu i njegovu doprinosu.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

2. POLOŽAJ ŽENA U 16. STOLJEĆU

„Predodžbe o ženama u srednjemu vijeku temeljile su se na biblijskim konceptima.“²⁷ Naime, sve kreće od biblijske priče o Adamu i Evi koji su prognani iz Edenskoga vrta zbog grijeha koji je Adam počinio na nagovor svoje žene. Nadalje, prema biblijskoj priči, smatra se da je prvo nastao muškarac iz čijega je rebra stvorena žena. Dakle, i u biblijskoj priči žene su podređene muškarcu jer, zahvaljujući njemu, žena postoji. Ivo Frangeš u svojoj knjizi *Povijest hrvatske književnosti* obrazlaže kako su „mnoga srednjovjekovna filozofska, medicinska i književna djela isticala nedostatke žena.“²⁸ Neka od njih jesu: „nesposobnost, pasivnost, prevrtljivost“²⁹ i sl. Iz toga je razloga 16. stoljeće poznato po širenju mizoginije – „mržnji prema ženama ili djevojčicama.“³⁰ Tako postoje književna djela koja prikazuju ženu kao demona. U tim je djelima žena opisana kao kradljivica muškarčeve duše. Frangeš ističe kako su takve žene „koristile sve svoje zavodničke moći kako bi muškarca dovele u opasnost.“³¹ Kada govorimo o ženama u srednjemu vijeku, ne smijemo izostaviti žene koje utjelovljuju lik Blažene Djevice Marije, o čemu smo već pisali. Takva je žena „najveći stupanj idealizacije, divinizacije i glorifikacije ženskoga bića, ponajprije zahvaljujući religijskoj ulozi i nadnaravnome statusu koji je, prema kršćanskome nauku, smješta na vrh hijerarhijske ljestvice Božjih stvorenja.“³² Nadalje, 16. stoljeće sadrži i skupinu žena koje pronalazimo u hagiografskim legendama. Riječ je o ženama koje „predstavljaju ideal srednjovjekovnoga kršćanstva, obilježene su tjelesnom i duhovnom ljepotom, ustrajnošću u vjeri, mudrošću nekarakterističnom za ostale žene, čednošću i hrabrošću koja ne posustaje ni kada su suočene s mučeničkom smrću.“³³ Treću skupinu žena pronalazimo u stvarnome životu, odnosno u osobnome viđenju autora teksta. Osim toga, o položaju žena u hrvatskoj književnosti govori i profesor Božidar Petrač. Naime, on ističe kako su se tijekom cijeloga 16. stoljeća u hrvatskoj književnosti izmjenjivala dva tipa žene. Tako je pod prvi tip žena on uvrstio „stvarno žensko biće kojoj su hrvatski pjesnici posvećivali svoje stihove smatrajući je idealnom ženom i gospojom.“³⁴ Neki od hrvatskih

²⁷ Frangeš, I. – *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ <http://enciklopedija.lzmk.hr/trazilica.aspx?trazi=mr%C5%BEnja> ; zadnje gledano: 20. svibnja 2022.

³¹ Frangeš, I., 1987.

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Petrač, B. – *Lik žene u hrvatskoj književnosti*, 1990.

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiHy7mm_4v4AhUH_KQ

pjesnika, koji su opisivali ženinu ljepotu i ljubavne muke jesu Džore Držić, Šiško Menčetić, Hanibal Lucić i sl. Nadalje, „drugi tip žena“, ističe Petrač, „karakterističan je za cjelokupnu stariju hrvatsku književnost, a to je tip junačke žene, jake i uzorne ženske figure koja se žrtvuje za neko opće dobro, za zajedničku, ugroženu, nacionalnu stvar.“³⁵ Takav tip žene, u hrvatskoj književnosti, možemo prepoznati kod Marka Marulića i njegove Judite. Petrač to objašnjava ovako:

Epska vizija svijeta zahtijeva zrelu, sabranu, junačku ženu koja u sebi personificira sve vrijednosti i svojstva nacionalnoga oslobođenja.³⁶

Budući da je ovaj diplomski rad usredotočen na temu majčinstva, valja spomenuti ulogu majke u 16. stoljeću. Naime, ta se uloga također temeljila na biblijskim tekstovima, odnosno na liku Bogorodice. Takva se uloga još naziva i Marijin kult. Uloga majke u tome je stoljeću doprinijela novim pogledom o tome kakva žena treba biti. Prema Dunji Fališevac „lik Bogorodice u srednjovjekovnoj književnosti zauzima posebno mjesto, ne uspoređujući je sa drugim ženskim likovima. Prikazana je kao „idealna gospa, ujedinjujući u sebi senzualnost s idealizacijom i misticizmom srednjovjekovnog vjerskog duha.“³⁷ Žena je tada bila određena isključivo ulogom u obitelji i samo je na taj način zauzimala mjesto u društvu. Nadalje, Ines Vađunec u svome članku *Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima* govori kako je ženi bilo „zabranjeno voditi ljubav sa svojim partnerom za vrijeme dojenja te za vrijeme ženinih mjesečnih ciklusa kako u tom razdoblju ne bi došlo do začeca jer se držalo da bi to moglo rezultirati nakaznim djetetom.“³⁸ Nadalje, važna je činjenica da je majčinstvo u srednjem vijeku uvelike ovisilo o statusu obitelji. Naime, majke u nižim slojevima, svoju su djecu dojile same, dok su djeca u patricijskim obiteljima prve godine života provodile s dojiljama. Dojilje su morale biti udane žene koje su živjele u kući gospodara i osim dojenja, obavljale su i druge kućanske poslove. Također, dojilje i dadilje u patricijskoj su obitelji imale bolji status od ostale služinčadi jer gospodarice nisu dopuštale da bilo tko brine o njihovoj djeci. Ono što se često događalo u 16. stoljeću bilo je i to da očevi umru prije no što su djeca dosegli punoljetnost.

[KHTMkCvsQFnoECAoQAQ&url=https%3A%2F%2Fhrckak.srce.hr%2Ffile%2F58635&usg=AOvVaw1gDW9sjK2RSvI1B1crEab8](https://hrckak.srce.hr/file/132437)(1. lipnja 2022.)

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Fališevac, D. – *Žena-autorica i lik žene u hrvatskoj novovjekovnoj književnoj kulturi* (od XVI. Do XVIII. stoljeća); u: Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002., Zagreb, 2003.

³⁸ Vađunec, I. – *Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima*, 2009 - <https://hrckak.srce.hr/file/132437> zadnje gledano: 20. svibnja 2022.

Tada je majka mogla sama odlučivati o njihovoj ženidbi i udaji, a imala je pravo i na davanje miraza kćerima Ipak, o imovini majka nije mogla odlučivati bez pristanka rođaka, djece ili punoljetnog sina. Srednji je vijek uspio malo podići samosvijest žena, odnosno majka, no i dalje je muškarac imao utjecaj i moć nad njome. Ženina je gospodarska uloga i dalje bila drastično smanjena. No, s renesansnim se dobom pojavila „individualizacija i sekularizacija umjetnosti“³⁹ čime se promijenio pogled na žene općenito. Fališevac ističe kako su se u ono doba počele pojavljivati prve ljubavne lirike, najvećim dijelom u Dubrovniku, koje su slavile žensku ljepotu. Također, pojavljuju se i prve pjesnikinje koje pišu obranu u korist ženskoga spola. Prva takva pjesnikinja bila je Mara Gučetić koja je tvrdila da su žene „intelektualno i osvajački superiornije od muškaraca.“⁴⁰ Osim Mare Gučetić, renesansa je iznjedrila i neke druge dubrovačke pjesnikinje. Riječ je o Juliji i Nadi Bunić te Cvijeti Zuzorić. Potonja pjesnikinja poznata je po svojoj ljepoti, obrazovanju, a često je povezuju i s Marom Gundulić, ženom Nikole Gučetića. Upravo su mu one bile uzor za pisanje talijanskih dijaloga o ljepoti i smrti. Tada se i po prvi put počinju zamjenjivati pitanja o položaju žene u društvu:

U središte zanimanja prodiru teme ljubavi i ženske ljepote u svjetlu neoplatonističke misli koje svoju trajnu inspiraciju pronalaze u petrarkističkom naslijeđu razrješavanja konflikta srednjovjekovnog asketizma i ekspresije individualnosti.⁴¹

„Uvođenjem žena u književnosti 16. stoljeća“, ističe Fališevac, „njihova je divinizacija i glorifikacija rezultirala brojnim promjenama stavova koji će u nadolazećem 17. stoljeću zaoštriti ambivalentnu sliku žene do krajnjih granica.“⁴²

³⁹ Fališevac, D., 2003.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

3.1. SARA – MAJKA KAO ŽRTVA

Dolores Grmača u svome znanstvenome radu *Alegorija putovanja poslušnosti* sadrži odlomak posvećen Sari, odnosno o drami majke koja strepi za svoga sina. Naime, u *Posvetilištu Abramovu* govori se o Abramovoj obitelji koju čine sin Izak, majka Sara i otac Abraham. Prema Bibliji, Abraham i Sara nisu mogli imati djece dugi niz godina. Tek su u svojoj starosti dobili sina Izaka. Grmača ističe kako se u ovoj pripovijesti zapravo radi o „Božjoj kušnji, do koje ipak na kraju nije moralo doći jer samim time što je Abraham navedeno bio spreman učiniti, on je Jahvi dokazao svoju poslušnost.“⁴³ Naime, Bog je iskušavao Abramovu vjeru tako što je zatražio od njega da žrtvuje svoga jedinoga sina. Time se vidi „Abrahamova spremnost da se odrekne onoga što mu je najdragocjenije i što mu je bilo obećano kao dar.“⁴⁴ Također, Grmača ističe kako je ovo djelo jedno od njegovih najboljih prikazanja upravo zbog aktivne uloge koja se pridaje Sari. Ona je u djelu okarakterizirana kao „majka izabranoga naroda.“⁴⁵ Vetranović je prikazuje kao žrtvu koja sluti kako odlazak njezinih muškaraca nije povezan s pozitivnim ishodom. Grmača dalje ističe kako se „njezina patnja povećava nakon što nasluti tragičnost zbivanja.“⁴⁶ Nadalje, važno je napomenuti kako je Sara u Bibliji prikazana kao pasivan lik koji ne sudjeluje ni u jednome događaju koji je povezan s Izakovim žrtvovanjem. Iz toga razloga „Vetranović koristi aktivan lik Sare kao sredstvo kojim postiže dramsku napetost i stvara zaplet.“⁴⁷ Njezina je uloga majke ravnopravna muškarcu s vladajućim statusom. Grmača to objašnjava ovako: „Sarina je patnja ravnopravna očinskoj žrtvi, u njoj se događa unutarnje putovanje proživljavanja u rasponu od najdubljeg jada do najveće radosti.“⁴⁸ Nadalje, Grmača također ističe kako je Vetranović najviše prostora pridao Sarinim tužaljicama „kao važnoj duhovnoj dimenziji dramatizacije.“⁴⁹ Time ističe kako su „Sarine tužaljke emotivnim nabojem vrlo bliske dramatizaciji Marijinih tuženja kojima prati Kristovu muku.“⁵⁰ U prvome skazanju Sara je okarakterizirana kao brižna majka koja sluti muževu nevjeru. Naime, svjesna je kako joj Abraham nije rekao cijelu istinu, a sinovljev odlazak probudi u njoj sve majčinske osjećaje koje

⁴³ Grmača, D. – *Alegorija putovanja poslušnosti*, Posvetilište Abramovo Mavra Vetranovića, izvorni znanstveni rad, Zagreb, 2012.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

jedna majka može proživjeti. Tako Grmača objašnjava kako je Izak „prefiguracija Kristove žrtve jer je on svaki sin čiji je život ugrožen, koji je u tuđini i za kojim majka plače, a adekvatno tome Sara je prefiguracija Marije - svake majke koja oplakuje sina.“⁵¹ Grmača govori kako je na oblikovanje aktivne Sare kao žrtve vjerojatno utjecala „židovska tradicija biblijskih komentara gdje je lik Sare djelatan.“⁵² Naime, Grmača to objašnjava ovako:

Abraham je čuvši glas Božji htio Saru zaobići, znajući da bi je žrtvovanje sina Izaka strašno pogodilo. I Izaku je, također, stalo do toga da majka ne sazna za njegovo žrtvovanje jer bi odmah od boli umrla.⁵³

Iz toga razloga Grmača naglašava da *Posvetilište Abramovo* ne prikazuje žrtvom sina ni oca, nego samo majku koja „trpi zbog sina i muža.“⁵⁴ Kao objašnjenje, Grmača navodi da je Abrahamov i Izakov odlazak u isto vrijeme i doslovan i alegoričan, a da jedina osoba koja ostaje tugovati biva Sara:

SARA: „Ti ć' noćas putovat, a u svem je poznati,
da ću ja tugovat i sjetno ostati;
prije zvijezde danice ti ć' Boga moliti
a ja ću sve lice suzami politi;
na gori visokoj ti ć' Boga proslavit,
a trudan život moj s tijelom ćeš rastavit.“⁵⁵

Nadalje, Slobodan Novak u svojoj knjizi *Povijest hrvatske književnosti: od humanističkih početaka do Kašićeve ilirske gramatike 1604.* ističe kako je „važnost Vetranovićeve *Posvetilišta Abramova* upravo u tome što je po prvi put na hrvatskoj sceni otvorena jedna ljudska nutrina i muka duše, Sara je prva probuđena Sara u svjetskoj književnosti.“⁵⁶ Njezina se tužaljka smatra jednom od „najljepših tužaljki napisanih na hrvatskome jeziku“⁵⁷, naglašava Novak. Iako u svojim tužaljka moli Abrahama da joj ne odvođa sina jer ga voli više od života i bez njega ne

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Vetranović M. – *Stari pisci hrvatski*. Drame. 244.

⁵⁶ Slobodan P. Novak – *Povijest hrvatske književnosti: od humanističkih početaka do Kašićeve ilirske gramatike 1604.* II, Zagreb, 1997.

⁵⁷ Ibid.

zna živjeti, Vetranović je ipak prikazao kako njezina uloga u obitelji nije toliko jaka da može spriječiti takvo što:

SARA: „Još te ću moliti, vazmi dva junaka,
a nemoj voditi sobome Izaka;
neka je kod mene moj sinak ljuveni,
er srce me čezne, kad ga nî pri meni;
kada ga ne vidim kod mene za mao čas,
sva venem i blidim i stinem kako mraz.
Er bo je to meni djetečce pridrago
razgovor ljuveni i moje sve blago;
toj je me uzglavje, toj su sve radosti,
vesel'je i zdravl'je mojojzi starosti;
to je naša, kako znaš, od oči zenica
i podpor i štap naš i ruka desnica.“⁵⁸

Osim tužaljke u kojoj Sara ističe svoju ljubav prema voljenome sinu, Vetranović prepušta Sari i obraćanje publici na kraju prikazanja:

SARA: „Svi, ki ste tuj bili, hvala vam na službi,
er me ste združili u plaču i tužbi,
i mnom se svaki vas žalosno poboli
i suzam svoj obraz rad mene tuj poli.
Za to ću na pospjeh višnjega sad zvati,
ki meni plač u smieh i u rados obrati;
da vam Bog milos da, da vam se plod plodi,
i svakoga jada neka vas slobodi;
i one suzice, ke se su prolile,

⁵⁸ Vetranović M. – *Stari pisci hrvatski*

od Boga prid lice da bi se skupile,
da milos od Boga svoju moć ne krati,
od puka ovoga da sve zlo odvrati;
da vas Bog sahrani i okrili svieh strana
i da vas obrani istočnieh krstjana;
svakom zlotvoru neka moć pogine,
a navlaš na moru ki robe i pline.“⁵⁹

Time je, ističe Grmača, „Sara iskazala suosjećajnost i zahvalnost za emocionalno sudjelovanje cijele zajednice (publike) u događajima na sceni.“⁶⁰ Osim toga, Sara se na kraju obratila svim majkama te je na taj način „zaokružila spuštanje događaja svete povijesti u običnu svakodnevicu.“⁶¹

SARA: „O majke izabrane, ke sinke hraniste,
u tuđe pak strane dalek ih spraviste,
visoka vam hvala od zemlje do nebes,
ere sam poznala što prava ljubav jes;
za č me ste u tugah združile zadosti,
kad plovieh u suzah od velje žalosti;
za to ću roniti suzice neboga
i milos prositi i ljubav od Boga,
da milos pokaže, da milos ne brani,
da sinke sve vaše oda zla obrani,
da ih Bog provodi i sada i u vieke,
i da ih slobodi od smrti od prieke;
i kad se obrate, pak z Božjom ljubavi
na stan se povrate veseli i zdravi.“⁶²

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Grmača, D., 2012.

⁶¹ Ibid.

⁶² Vetranić M. – *Stari pisci hrvatski*

„Sarino obraćanje publici primjer je dijeljenja patnje i boli s drugima što je jedan od ljudskih nagona“⁶³, ističe Grmača. Ona svoju bol želi podijeliti s drugim majkama koje su možda prošle kroz istu situaciju ili samo želi suosjećanje kako bi izdržala sve što joj se događa. Nadalje, Franjo Švelec u svojoj knjizi *Iz naše književne prošlosti* govori o Sarinim tužaljicama kao „modelu srodnom talijanskim dramtizacijama od kojih se razlikuje duljinom i psihološkom profilacijom.“⁶⁴ Naime, Abraham i Sara svojim su bračnim svađama slični „običnim dubrovačkim supružnicima“, no njihova neupitna poslušnost dovodi ih do „moralne dimenzije obiteljske drame.“⁶⁵ Abrahamova poslušnost i spremnost na žrtvovanje sina dovode Saru do očaja. Sara je Abrahamovu odluku mogla jedino analizirati i preispitivati, no na nju nije mogla utjecati, a nije je mogla ni spriječiti što i dalje govori o muškoj superiornosti u obitelji. Švelec ističe kako se Sara na taj način približila karakteristikama „dubrovačkih gospođa.“⁶⁶ Iz svega toga možemo zaključiti kako je Sara idealan lik majke i supruge. Njezina ljubav prema sinu nema granica što je ponajviše vidljivo u njezinoj tuzi kada ga otac odvodi. Na kraju Bog nagrađuje Abrama i Saru radi veličine njihove žrtve i poslušnosti.

⁶³ Grmača, D., 2012.

⁶⁴ Švelec, F. – *Iz naše književne prošlosti*, Književni krug, Split, 1990.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Švelec, F. – *Iz naše književne prošlosti*, 1990.

3. POLOŽAJ ŽENA U 17. STOLJEĆU

Još od samih početaka srednjega vijeka žena je prikazana kao glavni krivac za izgon čovjeka iz raja. Upravo je time njezina uloga u društvu zapečaćena za sva vremena. Srednjovjekovna su djela ponajviše sadržavala likove demonskih žena ili žena zavodnica koje su sklapale pakt s vragom kako bi na taj način muškarce vezale za sebe i oduzele im dušu. Suprotno tome, tada se javlja i kult plodnosti, odnosno Marijin kult ili jednostavno rečeno kult obožavanja žene. Tim je kultom religija nametala ženama dodatnu ulogu – ulogu majke. Naime, time je Crkva smatrala da žene koje postanu majke sadrže čistoću duha i tijela, a ako to ne postanu, onda je najbolje da služe Bogu i Crkvi. Na taj je način ženin životni smisao vidljiv isključivo kroz plodnost, a time i kroz ulogu majke. Gisela Bock u svojoj knjizi *Žena u istoriji Evrope* ističe kako se majčinstvo tada promatralo kao „stup društva i državne snage.“⁶⁷ Rosalind Miles u svojoj knjizi, *Ženska povijest svijeta: Tko je skuhao posljednju večeru?*, ističe kako je „biti majka u takvome vremenu značilo održavati ljudsku vrstu te je iz toga razloga postalo kolektivnom brigom.“⁶⁸ Patrijarhat je u to vrijeme pripisivao neplodnost isključivo ženama, a muškarci su tada imali pravo i na razvrgavanje braka čime su ispunjavali svoju vjersku i patriotsku dužnost. Kao što smo ranije napisali, majke su pri samome saznanju da nose dijete, trebale s radošću prihvatiti ulogu koja im je dana. Kod muškaraca je to bilo drugačije. Njihova je jedina funkcija bila ta da djetetu pronađu dobru dadilju. Naime, u ranijim je razdobljima dojenje bilo primarno, ali u 16. i 17. stoljeću dolazi do promjena – patricijske obitelji prepuštaju svoju djecu dojiljama. S druge strane, seoske su majke u potpunosti bile privržene svojoj djeci – same su ih previjale, kupale i dojile. Miles tvrdi da se u ono vrijeme „rađalo mnogo djece, no obitelji ipak nisu bile velike jer su djeca umirala od raznih bolesti, gladi te opasnosti u kući i oko nje.“⁶⁹ Osim toga, neka su se djeca znala ugušiti prilikom spavanja u istoj postelji s majkom. Naime, Miles ističe kako „u 17. stoljeću, prilikom kanonskih vizitacija, nije bio iskorijenjen običaj uzimanja djece u postelju, a nizom upozorenja nastojalo se prekinuti tu praksu jer se često radilo o metodi prekrivenoga čedomorstva.“⁷⁰ Nadalje, majke su, prvih sedam godina djetetova života, zadovoljile sve njihove osnovne potrebe. Nakon toga, djetetu su omogućile da se slobodno razvija. Naime, moralisti i liječnici 17. stoljeća smatrali su da „dijete treba

⁶⁷ Bock, G. – *Žena u istoriji Evrope – od srednjeg veka do danas*, Clio, 2005.

⁶⁸ Miles, R. – *Ženska povijest svijeta: Tko je skuhao posljednju večeru?*; EPH Media, 2009.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

slobodan razvoj, bez pomoći velikih teorija ili dogmatizma – jer svaki život obogaćuje svijet svojim individualnim razvitkom.⁷¹ No, postavlja se pitanje ima li smisla da majka bude samo „privremeni čuvar koji će nadgledati svoju djecu dok im drugi usađuju svoje ideje ili se treba vezati za njih i učiti ih samostalnosti i inteligenciji?“⁷² U tome se aspektu odgoj djevojčica uvelike razlikovao od odgoja dječaka. Naime, za razliku od dječaka, djevojčicama je bilo zabranjeno mentalno naprezanje i fizička aktivnost kako bi jednoga dana stasale u jednostavne i skromne djevojke. Također, tadašnje društvo smatralo je da djevojčice ne trebaju visoko obrazovanje. „Razlog tome je“, ističe Miles, „strah patrijarhalnoga društva da će se obrazovne žene umiješati u tradicionalne uloge, odnosno da će promijeniti društvo.“⁷³ Sukladno tome, majke su svoje kćeri morale odgajati tako da jednoga dana budu dobre majke svojoj djeci, dok očevi nisu toliko marili za odgoj svoje djece. Sukladno tome, Gisela Bock u svojoj knjizi *Žena u historiji Evrope* spominje nekolicinu engleskih filozofa koji su zagovarali novu etapu filozofskoga promišljanja odgoja. Iz toga je razloga John Locke u svome djelu *Misli o odgoju* raspravljao o ravnopravnosti roditeljskih uloga u obitelji. Locke je smatrao da roditelji trebaju podjednako sudjelovati u djetetovu odgoju. Također, njegovo je mišljenje da sva djeca podjednako, nebitno radi li se o muškome ili ženskome spolu, imaju pravo na kvalitetno obrazovanje. S druge je strane, Bok spomenula i Mary Astell koja je u svome spisu *Reflections upon Mariage*, progovorila o neslaganju s „prirodnom inferiornošću ženskoga spola.“⁷⁴ Mnogi tadašnji filozofi, pa tako i John Locke, smatrali su da je ženina najveća moć biti majkom. No, Astell je smatrala nebitnim dolazi li njezina moć iz političkoga ili obiteljskoga aspekta. Iz toga je razloga htjela da se nova liberalnost u politici prenese na obitelj: „ako je apsolutni suverenitet nepotreban državi, zašto bi ga onda bilo u obitelji?“⁷⁵ S Astell se slagala i spisateljica Mary Wollstonecraft koja je čak devedeset godina kasnije tvrdila da se „svaka obitelj može nazvati državom.“ Naime, prema njoj, „razum je potreban ženama kako bi ispunile svoje privatne obaveze i spoznale svoja prava; da bi njihova privatna vrlina bila od opće koristi, potrebna im je – bile one udane ili ne – građanska egzistencija u obitelji.“⁷⁶ Prihvaćala je Rousseauovu političku doktrinu, ali se nije slagala s njegovom tvrdnjom da žena postoji samo kako bi slušala

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Bock, G., 2005

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid.

muškarca. Naprotiv, smatrala je da žene imaju moć, ali je ta moć bila pogrešno tumačena. Svoju je tvrdnju objasnila na sljedeći način:

Žene koriste svoju navodnu nemoć, osjećajnost i seksualnost kako bi za sebe priskrbile privilegije i nelegitimnu moć: žene su, poput muškaraca, usvojile sve ludosti i poroke civilizacije. Upravo su iz toga razloga žene robinje u političkome i građanskome smislu jer imaju previše indirektno moći i težnjom da steknu te nelegitimne moći one bivaju ponižene.⁷⁷

Svi su ti koncepti važni za polariziranu sliku žene koja se javlja u 17. stoljeću kako u kulturi, tako i u književnosti. Naime, nakon Tridentskoga koncila učvrstio se crkveni svjetonazor u svakodnevnome životu, Crkva je i dalje nastojala propagirati vjerništvo, a književnici su sve više počeli raspravljati o emocionalnome svjetonazoru muškaraca i žena. Čitanjem literature nabožnoga karaktera te jačanjem slovinstva, književnici stvaraju nove žanrove obrađujući važne povijesne teme koje su važne običnome puku. Tako se polarizirana slika žene pojavljuje u viteškoj epici, religioznim poemama te tragikomedijama. Time je hrvatska književnost 17. stoljeća orijentirana na tri tipa žena o kojima govori Božidar Petrač. Prvi tip žene „duboko [je] određen petrarkističkim nasljeđem.“⁷⁸ Riječ je o „tipu gospoje, nedostižne žene, magičnih osobina koji je vezan uz ljubavnu liriku.“⁷⁹ Drugi tip predstavlja ženu kao grešnicu koja „predstavlja opasnost za pjesnika jer donosi kušnju koja ga može navesti na grijeh.“⁸⁰ Treći tip žena predstavlja ženu u obliku pokajnice. Naime, takav tip predstavlja ženu koja se kaje zbog svojih grijeha. Petrač to objašnjava ovako:

To je tip žene koji je prošao od svjetovnog ideala ljepote i nedostižnosti (tip gospoje) do simbola svjetovnoga zla (tip grešnice), da bi se na kraju u liku žene pokajnice preobrazio u biće što se svojim pokajanjem uzdiže i posvećuje.⁸¹

Iako se o tipu majke u 17. stoljeću jako malo zna jer se tek u 19. i 20. stoljeću formirala individualnost žene kao majke, odnosno „čuvara obiteljskoga ognjišta i nacionalnoga bića, tip žene kao nositelja i promicatelja čistoće i nevinosti“⁸², važno je naglasiti kako se uloga majke

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Petrač, B., 1990.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

kroz stoljeća postepeno mijenjala, a pisci su kroz svoja književna djela sve takve promjene i zapisivali.

4.1. MUSTAFINA MAJKA – MAJKA KAO GREŠNICA

U 17. se stoljeću oblikovala ambivalentna slika žene i to pod utjecajem dvaju prethodnih književnih razdoblja. S jedne je strane to književnosti 16. stoljeća koja je slavila ženinu ljepotu, a s druge je strane to srednjovjekovna književnost u kojoj je oblikovana koncepcija grešne i demonske žene. Naime, kao što smo i napisali ranije, u ovome razdoblju prevladavaju petrarkističke gospoje, ratnice i dobre žene te žene bludnice, grešnice i čarobnice. Tako se u ponajboljemu, povijesnome epu 17. stoljeća, *Osmanu*, javlja tip žene čarobnice, odnosno majke grešnice. Naime, Mustafina majka okarakterizirana je kao „ljubomorna i zlobna žena koja planira vratiti zatvorenoga sina i sebe na prijestolje, pri čemu ne namjerava pokleknuti pred nečasnim radnjama kojima će ostvariti svoj cilj.“⁸³ Te se karakteristike ocrtavaju već na početku epa:

„Ali mati Mustafina,
žena ohola, ne mili ino
neg uzvisit sebe i sina.
Bratju bi ti bez milosti
podavila i poklala.“⁸⁴

Naime, ona čini sve kako bi uzvisila sebe i sina govoreći da bi gazila i preko mrtvih leševa svoje obitelji samo da stekne ono što joj pripada. Njezin malouman sin Mustafa služi joj samo kao sredstvo kojim ona manipulira. U njoj nema majčinskih osjećaja, već samo puke ambicije. Jednako tako, ona je osoba koja potpuno svjesno šteti drugima, ne mareći za tuđe osjećaje. Također, odlično upravlja ljudima i situacijama u kojima se nalazi samo kako bi ostvarila svoje ciljeve. Prvi primjer toga je njezin unuk Osman kojega je svrgnula s trona jer je smatrala da je

⁸³ Fališevac, D. – Gundulićev *Osman* kao epski model u hrvatskoj epici 17. i 18. st. U: *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2007.

⁸⁴ Gundulić, I. – *Osman*, Priredio: Milan Ratković, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 13, Zagreb: Zora – Matica hrvatska

previše mlad, a kao takav ne može donositi bitne odluke za upravljanje carstvom. Drugi je primjer njezin sin Mustafa koji je u njezinim rukama samo marioneta i kojega koristi samo kako bi ona postala jedina vladarica. Sljedeći nam stihovi prikazuju njezin odnos sa sinom:

„A i Mustafa, sve što užive,
car će imenom biti samo:
pràve opravlat, sudit krive,
vladat svijetom mi imamo.
Pripeće se uza ņ goru
moja voļa, tva desnica,
i u djelu i u stvoru
ti ćeš car bit, ja carica (...)“⁸⁵

Nadalje, prema Dunji Fališevac, Gundulić Mustafinu majku „dodatno demonizira povezujući je s vještichjom figurom“⁸⁶:

„Ona sama usred tmina,
u nj gluše doba od noći,
kad zasjede ke zapina
zovuć pako k svoj pomoći,

s lijevom nogom stane izutom
raspasanoj u haljini,
prspe kose, crnijem prutom
oko sebe krug učini

pak nakazni i sve srde
po imenu zvati klikne

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Fališevac, D., 2007.

i strašive kletve i tvrde
neposlušnim dusim vikne.“⁸⁷

Vješticije podrijetlo možemo očitati i u sljedećim stihovima:

„Vilenika roditelja,
vješticu joj mater glase (...)“⁸⁸

Upravo je iz toga razloga možemo okarakterizirati kao nadnaravno biće, a o tome govori i Dunja Fališevac: „u njezin su lik utkani elementi fantastike, a preuzeti su iz folklornih bajki i predaja te pretkršćanskih kozmogonija.“⁸⁹ Iako je Gundulić ne naziva pravim imenom već samo Mustafinom majkom, ona to nije i ne može biti. Naime, da bi se nekoga moglo nazvati majkom ta osoba mora biti oslonac svome djetetu, pružiti mu ljubav i dati povjerenje. No, Mustafina majka zasigurno to nije bila. O njezinoj okrutnosti i opsesivnome priželjkivanju moći govore i sljedeći stihovi:

„Vladat svijetom mi imamo
Pripet će se uza nj goru
moja volja, tva desnica,
i u djelu i u stvoru
ti ćeš car bit, ja carica (...)“⁹⁰

Dunja Fališevac tvrdi kako je „njezin lik u potpunoj suprotnosti sa svjetonazorom i koncepcijom viteško-povijesnog epa, ali ne i empirijskom stvarnošću.“⁹¹ Naime, „predaje o vješticama proizlaze iz narodne tradicije dubrovačkoga kraja koji je vjerovao u žensku podložnost zlu.“⁹² Sukladno tome, Simone de Beauvoir u svojoj knjizi *Drugi spol* ističe kako su muškarci oduvijek

⁸⁷ Gundulić, I. – *Osman*

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Fališevac, D., 2007.

⁹⁰ Gundulić, I. – *Osman*

⁹¹ Fališevac, D., 2007.

⁹² Ibid.

ženama pripisivali nadnaravne moći kako bi ih držali po strani ovoga svijeta.⁹³ Razlog tome je taj što je kult rađanja, koji je pripisan ženi, oduvijek povezan s kultom smrti. Naime, Beauvoir to objašnjava ovako:

Žena je kaos iz kojeg sve proizlazi i u koji se sve jednog dana mora vratiti. Patrijarhalna društva smatraju da je žena sačuvala mnogo opasnih osobina koja su joj u primitivnim društvima bile pripisivane. Kao posljedica toga, žena je okružena raznim tabuima, ritualima. Žena je za muškarca biće tame, prirodno i mistično biće, jer joj pripada prirodna funkcija rađanja. Njezina se animalnost tu najbolje očituje. Ona uvlači muškarca u svoj mrak, rađanjem ga donosi na svijet i koristi za novo rađanje.⁹⁴

Upravo je takva negativna mitska svijest o rodno-spolnoj razlici izrodila, ranije spomenutu, mizoginiju. Naime, Beauvoir naglašava kako u „mizoginoj fantazmi žena postaje čudovište koje nema drugog svojstva i smisla osim održavanja vrste. Izbačena iz identiteta u ništavnost, drugotnost, ona biva prinuđena na prilagođavanje položaju na koji je svedena.“⁹⁵ Takvo poimanje žena možemo povezati i s Mustafinom majkom – „neshvatljiva je, neprijateljska, neukrotiva s ciljem da održi vrstu i ostvari svoje ambicije, porijeklo njezine egzistencije je neprozirno, odnosno vezano za vradžbine i mitološke priče.“⁹⁶ Takvu je ženu nemoguće nazvati majkom. Njoj je dijete samo sredstvo kojim će doći do određenoga cilja. Iz toga razloga ovo djelo predstavlja prijezir prema ženi i njezinoj „životnoj“ ulozi – ulozi majke, a o tome će više biti riječ u sljedećemu odlomku.

4.2. PRIJEZIR PREMA ŽENSKOME TIJELU

Kada govorimo o ženskome tijelu u 17. stoljeću prvo valja spomenuti dobro znanu teoriju o nastanku žene iz muškarčeva rebra. Samim time, ženi je potvrđen položaj Drugoga. Simone de Beauvoir objašnjava drugost kao „suprotnost, negativnost, ali i kao etičku instancu iz koje se reflektira obveza prema „bližnjem“, naročito onda kada se negativnost očituje

⁹³ Beauvoir. S. de., 2016

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Fališevac, D., 2007.

egzistencijalnim ugrozom njegovih potreba.⁹⁷ Nadalje, Rosalind Miles u svojoj knjizi *Tko je skuhao posljednju večeru: Ženska povijest svijeta*, ističe da je drugost zapravo označavala i „prijezir prema ženskome tijelu jer su tek rođene djevojčice često bile davljene, trovane ili bacane u more.“⁹⁸ S time se počelo javljati i čedomorstvo djevojčica koje je označavalo „uklanjanje ženske djece sve dok ne dođe do muškoga djeteta.“⁹⁹ Takva je odluka dolazila od muškoga člana obitelji, odnosno oca koji je smatrao da ženina budućnost ovisi isključivo o braku i majčinstvu, a one žene koje ne mogu imati djece nemaju što tražiti među živima. Sve su te ideje aktualizirane u 17. stoljeću, no ništa novo od tih ideja ne javlja se u tome razdoblju. Naime, ženino je tijelo bilo svedeno na „seksualnost i reprodukciju“¹⁰⁰ čime je njezina uloga bila podređena jedino obiteljskome životu. O tome govori i Miles koji ističe:

Paradoksalno je da su tijekom cijele ljudske povijesti preživljavanje čovječanstva i njegov kontinuitet bili povjereni ženi, dok su vođenje i organizacija javnoga društvenog života bili u rukama muškarca. Muškarci su imali pravo na privatno vlasništvo, pravo na glas, pravo na društvenu karijeru, pravo na obrazovanje; s druge pak strane, žena nije bila u posjedu tih prava, bila je, jednostavno rečeno, građanin drugoga reda.¹⁰¹

Tako su udane žene morale raditi po kući, odgajati djecu, a istovremeno biti spolno podčinjene te primorane na bračnu dužnost. Sukladno tome, Miles dalje tvrdi da „ni u jednoj zemlji, ni u jednom razdoblju, žene nisu bile sigurne od vrhunskog spolnog nasilja, odnosno tvrdnje da ženska tijela postoje samo u odnosu prema muškarcu, radi njegovog užitka i potomstva.“¹⁰² Jednako tako, važno je naglasiti da su žene u samome početku civilizacije imale puno veću slobodu nego ikada kasnije. Naime, primitivna su društva vjerovala da je žena božansko, a ne ljudsko biće. Njezina je najveća moć rađanje, a takav se čin smatrao neprocjenjivim jer su samo one mogle stvoriti novi život. No, u trenutku kada je otkriveno načelo razmnožavanja, žena, „nekad sveta zbog tajanstvene životodavne moći postaje svedena na običnu poslušnu maternicu – nekoć majka svega sada je obična posuda.“¹⁰³ Takvo osporavanje ženskoga tijela

⁹⁷ Beauvoir. S. de., 2016

⁹⁸ Miles, R., 2009

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid.

dovelo je do neravnopravnosti spolova. „Pri tome je“, ističe Miles, „rod postao najvažnija dimenzija identiteta.“¹⁰⁴ O definiciji roda govori i Simone de Beauvoir:

Rod je konstruiran, implicitan akter, cogito koji uzima ili prisvaja rod i u načelu može uzeti i neki drugi rod.“ On nije skup odnosa ili svojstava, već isključivo obilježje žene. Samo je ženski rod obilježen i definiran u odnosu na muškarce koji se percipiraju kao univerzalne osobe čija spolnost nije njihovo primarno obilježje. Time su žene određene s obzirom na spol, a muškarci su nositelji univerzalne osobnosti.¹⁰⁵

Žene su, dakle, prema Beauvoir, „poistovječene sa spolom, a to dovodi do izjednačavanja žene sa seksualiziranim obilježjima njihova tijela.“¹⁰⁶ Kada govorimo o tijelu, važno je reći kako se nekad, kao i danas, najviše primjećivao vanjski izgled ženina tijela. Naime, ženina je vanjska ljepota bila izuzetno važna. Tako Miles ističe da je „budi lijepa i šuti“, bio citat koji se ženama propisivao od pamtivijeka. Sukladno tome, zanimljiva je činjenica da su Grci u Maloj Aziji nekoć mislili kako će žena koja puno priča zauvijek biti sama, a mongolska su plemena zabranila ženama izgovaranje velikoga broja riječi jer je, prema njima, jedino muškarac imao pravo na takvo što. Ženinim su tijelima, dakle, zagospodarili muškarci koji su smatrali da je žena „tek prazna posuda koja pluta, pokrenuta mišićima koji joj pulsiraju među nogama.“¹⁰⁷ Također, Miles se oslanja i na arapsku literaturu koja govori kako su se muškarci prilično bojali ženske rodnice jer su smatrali da će u njoj netragom nestati. Jednako tako, smatralo se i da žene pri spolnome činu „upijaju mušku snagu i tako uzimaju ono najbolje od njega dok on u međuvremenu vene i propada.“¹⁰⁸ Jednako tako, ni mjesečnica nije ženama pripomogla pri boljemu položaju, već je u danima mjesečnoga ciklusa, žena bila smatrana nečistom. Miles to objašnjava ovako:

Žene nisu krvarile samo svaki mjesec djevojaštva i zrele dobi; svaki stupanj ženskog puta, svaki prijelaz iz jednog stanja u drugo (prva mjesečnica, razdjevičenje, porod) također je obilježen istjecanjem krvi koja dvosmisleno ukazuje i na život i na smrt. Što je veća opasnost, to je stroži tabu. Svi ti „dani“ u ženskim životima potaknuli su

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Beauvoir. S. de., 2016.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Miles, R., 2009.

¹⁰⁸ Ibid.

nastanak zamršenog i nerijetko barbarskog sklopa mitova, vjerovanja i običaja u kojima je svladavanje kulturnih strahova pregazilo svaki osobni prezir prema ženi koja je tobože svemu tome bila uzrok i središte.¹⁰⁹

Nadalje, smatrano je da su žene „nepotpune osobe koje nemaju nikakve vrijednosti u odnosu na muškarca.“¹¹⁰ „Muškarci su pak“, ističe Miles, „postali utjelovljenje Boga kojeg se zbog toga treba slušati i obožavati.“¹¹¹ A najgore od svega, smatra Miles, je to što su žene pretvorene u „untermenschen“, odnosno odvojen, niži razred živih bića te su navedene da povjeruju u opravdanost vlastitog unižavanja i ponižavanja.¹¹² Možemo reći kako je tadašnji prijezir prema ženskome tijelu uvelike potpomogao tome da se ženi oduzmu sva ljudska prava, kao i pripadnost ljudskoj vrsti.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid.

5. POLOŽAJ ŽENA U 18. I 19. STOLJEĆU

Prvo ćemo krenuti od 18. stoljeća kada su u Velikoj Britaniji ugljen i para promijenili ne samo proizvodnu tehnologiju već i položaj žena. Naime, žene sada više nisu brinule samo o odgoju svoje djece već su započele svoj rad i izvan kuće. Tako je Industrijska revolucija imala nepovoljan učinak na ženske živote jer se od žena očekivao dvostruki rad, odnosno rad u tvornicama te briga oko djece i kućanstva. Žene su naporno radile u teškim uvjetima, a male plaće nisu bile dovoljne da prehrane svoju obitelj. U Velikoj Britaniji za isti posao muškarac je dobivao 8 penija dnevno, a žena 6 penija. Jedan od glavnih razloga takvoga plaćanja bio je taj što su zbog niskih nadnica žene trebale ostati kod kuće kako ne bi muškarcima oduzele posao. S druge strane, žene su poslodavcima bile isplativije jer su poslušnije i jednako djelotvorne kao muškarci. O daljnjem lošem položaju žena govori i činjenica da su najopasniji poslovi pripadali upravo ženama, ali i djeci. Naime, žene su sudjelovale u iskapanju ugljena čime se smrtnost žena znatno povećala. Osim toga, svakodnevno su se morale suočavati i s omalovažavanjem čak i fizičkim kažnjavanjem i seksualnim napastovanjem od strane svojim nadzornika.

Međutim u drugoj polovici 18. stoljeća položaj žena uvelike se promijenio. Naime, 1789. godine započinje Francuska revolucija s kojom su se pokrenula i pitanja o čovjekovu položaju u društvu te njegovim pravima. Sukladno tome, društvo je sve više počelo raspravljati o pravno-političkom statusu žena u društvu te njihovim pravima. Ipak, Zrinka Erent-Sunko u svome članku *Obiteljskopравни položaj žena u Francuskoj od 1789. do 1816.* govori kako „Francuska revolucija nije ispunila očekivanja žena, ponajprije u području javnoga prava.“¹¹³ Erent-Sunko to objašnjava ovako:

U kontekstu muško-ženskih odnosa, društvena klima, koju su činili tradicija, Crkva, ekonomski uvjeti i drugi čimbenici, nije mogla dati ni približno isto početno stajalište ženama i muškarcima. Jednakost koja se temeljila na prirodnim pravima i proklamirala pod utjecajem škole prirodnog prava ne samo da nije podrazumijevala ravnopravnost žena i muškaraca, već nije podrazumijevala ni tako proklamiranu jednakost za sve muškarce.¹¹⁴

¹¹³ Erent-Sunko, Z. – *Obiteljskopравни položaj žena u Francuskoj od 1789. do 1816.* Pitanje temelja izgradnje suvremene obiteljskopravne regulative, 2010. <https://hrcak.srce.hr/file/100295> (9. lipnja 2022.)

¹¹⁴ Ibid.

Međutim, Erent-Sunko dalje tvrdi da „neispunjena očekivanja nisu umanjila važnost tih zbivanja za razvoj prava žena u društvenom i privatnom životu.“¹¹⁵ Naime, „borba za slobodom, prava ljudi općenito i osvještavanje žena sudjelovanjem u revoluciji izvršili su velik utjecaj na mnoga društvena kretanja, pa tako i na položaj žena te žensko pitanje.“¹¹⁶ Tako je 1792. godine donesen Zakon o braku i obitelji koji je za položaj žena značio odmak od „ancien régimea“, odnosno staroga režima. No, kako ističe Erent-Sunko „tim se odmakom nije smjelo izazvati djelovanje nekih čimbenika koji su, prema mišljenjima onih koji stvaraju novi poredak, mogli uzrokovati slabljenje države.“¹¹⁷ Prvi zamah u ostvarivanju boljšega položaja žena događa se kada je francuska književnica Olympe de Gouges napisala *Deklaraciju o pravima žene i građanke* i to po uzoru na *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina* iz 1789. godine. U toj je Deklaraciji zagovarala potpunu jednakost muškaraca i žena. Drugi se zamah dogodio pomoću britanske književnice i feministice Mary Wollstonecraft koja je smatrala da se „sudjelovanje žena u političkom i gospodarskom životu zasniva na značajnom doprinosu koje žene ostvaruju majčinstvom.“¹¹⁸ Takvo je stanje potrajalo sve do 19. stoljeća kada je položaj žena bio teško definiran. Naime, žene su tada promatrane s obzirom na nacionalnost, društveni status, ekonomske resurse, rasu i sl. Također, ponovno se isticalo pitanje jesu li žene uopće živa bića, a razlog tome su nametnuti stavovi mnogih književnika i filozofa koji su smatrali da ženu treba ograničiti na privatnu sferu života i isključiti je iz političko-javne sfere. Moi Toril u svojoj knjizi *Seksualna / tekstualna politika* ističe poznate filozofe 19. stoljeća koji su o ulozi žena u društvu govorili ovako:

Arthur Schopenhauer smatrao je kako je prirodno da se žene žrtvuju za druge, stoga ih se i treba odgajati za tu ulogu. Nietzsche je govorio kako je žena kao biće čija je funkcija udovoljavati različitim potrebama muškaraca. Paul Mobiu zaključuje kako žena s 'muškim mozgom' nije u stanju ispuniti svoju majčinsku ulogu.¹¹⁹

Biti žena u 19. stoljeću značilo je prepustiti se patrijarhalnome društvu koje će njome upravljati. Tako Carole Pateman u svojoj knjizi *Spolni ugovor* govori da se žene „ne rađaju slobodne te da nemaju prirodne slobode, a navodi i kako se u ono vrijeme vjerovalo da ženama

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Moi, Toril: *Seksualna / tekstualna politika*, AGM, Zagreb, 2007.

prirodno nedostaju osobine i sposobnosti pojedinca.¹²⁰ Iz toga se razloga, zaključuje Pateman, „razvila činjenica da, osoba koja je rođena kao žena, kodira u sebe neke društveno prihvatljive zadaće, obveze, norme ili dužnosti koje treba do kraja života njegovati i razvijati.“¹²¹ Sukladno tome, za ženu u 19. stoljeću primarna je svrha bila udati se, imati dijete, odnosno roditi nasljednike svome suprugu. Žene se ponovno vraćaju u kuću, odnosno njihova je jedina briga skrbiti se o djeci i mužu. Tako Susan Cruea u svojoj knjizi *Changing ideals of womanhood during the nineteenth – century woman movement*, govori da je tadašnja slika idealne žene bila žena koja nosi naziv kućni anđeo. Naime, kućni anđeo je žena koju povezujemo uz „nevinost, čistoću, krepost, vjernost, stidljivost, nježnost, dobrotu i sl.“¹²² Njezina je osnovna dužnost bila brinuti se o svome suprugu i svojoj djeci. Također, ženama je rad izvan kuće bio dozvoljen i to u tvornicama, ali je „sama činjenica da žena zarađuje bila posve neprihvatljiva i neprirodna.“¹²³ O tome je pisala i Simone de Beauvoir ovako: „u trenutku kada ženska emancipacija počinje predstavljati prijetnju, buržoazija sve žešće zagovara ženino ostajanje kod kuće.“¹²⁴ Sukladno tome, patrijarhalno je društvo nametalo svoje mišljenje kako je za ženu „najveće postignuće u životu ako se ostvari kao majka i domaćica.“¹²⁵ Cruea dalje objašnjava:

Ženama je bilo nametnuto vjerovanje kako je bračni život njihov jedini cilj i mjerilo kojem trebaju težiti u životu. Iz toga se razloga na ženino obrazovanje nije obraćalo pažnju. Žena treba biti partnerica svome suprugu, učiteljica svojoj djeci, moralni uzor vlastitoj obitelji, a za tu je zadaću bilo dovoljno znati kuhati, plesti, čistiti, a bilo je poželjno i poznavati geografiju, strane jezike, povijest i književnost. Educirana je žena, dakle, ona žena koja posjeduje sve te kvalitete zajedno i jedino se takva osoba smatrala pravom ženom, suprugom i majkom.¹²⁶

Nadalje, kada govorimo o majčinstvu, u 19. stoljeću, tada Kornelija Kuvač-Levačić pojam definira ovako:

¹²⁰ Pateman, Carole: *Spolni ugovor*, Ženska infoteka Press, Zagreb, 2000.

¹²¹ Ibid.

¹²² Cruea, Susan M: *Changing ideals of womanhood during the nineteenth – century woman movement*, u: *General studies writing faculty publications*, Bowling Green State University, 2005., preveo: autor diplomskoga rada

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Beauvoir. S. de., 2016

¹²⁵ Cruea, Susan M., 2005.

¹²⁶ Ibid.

biološki, socijalni i kulturni fenomen majčinstva obuhvaća pitanja čovjekova identiteta na individualnoj i kolektivnoj razini. Suvremeno shvaćanje tumači identitet kao povijesni obilježen proces, iznutra povezan s modernošću. Majčinstvo je duboko usađeno u naš koncept identiteta te u konstrukciju individualnih subjekata i društvenu organizaciju roda.¹²⁷

Američka feministička teoretičarka A. Rich razlikuje „majčinstvo kao patrijarhalnu instituciju“ i „majčinstvo kao praksu“, ističe Ana Tomljenović u svome članku *Majčinski identitet*. Naime, ona smatra da se „majčinstvo kao institucija i kao iskustvo u feminističkom čitanju protežu između dviju krajnosti – od kritike majčinstva kao patrijarhalne konstrukcije kojom se legitimira podčinjenost žena pa sve do afirmacije majčinstva kao izvora ženske moći.“¹²⁸ Također, A. Rich smatra da „patrijarhat ne može preživjeti bez majčinstva, a samim time i povezana heteroseksualnost u svojoj najčišćoj formi jer oni ujedno funkcioniraju poput aksioma te se ne preispituju.“¹²⁹ Nadalje, Nancy Chodorow u svome je radu, *The reproduction of mothering*, progovorila i o biološkoj strani majčinstva. Naime, ona smatra kako je biologija odredila sudbinu žene, odnosno „uloga majke je determinirana njezinim biološkim predispozicijama.“¹³⁰ Biti majka, smatra Chodorow, iziskuje mnogo truda, rada i napora. Naime, tijekom kapitalizma, u Americi se pojavila ideologija *moralne majke* koja je označavala ženu koja je morala biti dobra majka svojoj djeci, kućanica, ali i velika potpora svome suprugu koji se vraća s napornoga posla. Trebala se brinuti o svima u kućanstvu, a za nju se malo tko brinuo. O tome govori i Ana Tomljenović koja ističe da „građansko idealiziranje žene, odnosno majčinstva, koje se zagovaralo u 19. stoljeću, nije značilo uspostavljanje idiličnih društvenih odnosa nego je ženama služilo na teret jer su u vanjskome svijetu trebale ostavljati dojam idealne obitelji.“¹³¹ Sukladno tome, Tomljenović dalje ističe kako je „društveno prihvaćena ideja 19. stoljeća ta da majke vlastiti život provode žrtvujući se i podređujući svoje želje dječjim i muževim.“¹³² O neravnopravnosti žena i muškarca govori i činjenica da je žena udajom

¹²⁷ Kornelija Kuvač-Levačić; *Majčinstvo i identitet modernih ženskih likova hrvatske književnosti* (s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća); Zbornik radova šestoga hrvatskoga slavističkoga kongresa

¹²⁸ Tomljenović, Ana – *Majčinski identitet*, u: Treća, broj 1-2, Vol.7, 2005.

¹²⁹ Rich, Adrienne – *Of woman born. Motherhood as experience and institution*, WW Northon & company, London, 1995., preveo: autor diplomskoga rada

¹³⁰ Chodorow, Nancy – *The reproduction of mothering; Psychoanalysis and the sociology of gender*, University of California Press, 1978., preveo: autor diplomskoga rada

¹³¹ Tomljenović, Ana, 2005.

¹³² Ibid.

izgubila svoj status pravne osobe te je u tome trenutku u potpunosti ovisila o svome suprugu. O majčinstvu govori i Aleksandra Mindoljević Drakulić u knjizi *Majka, žena i majčinstvo*:

kada žena jednom postane majkom, tu ulogu nosi cijeli život, odnosno tako dugo koliko joj traje pamćenje i sjećanje. Majčinstvo je, bilo ono dobro ili frustrirajuće, katalizator transformacije selfa, tj. žena na taj način gradi svoj identitet. Dijete je nadomjestak uda, ispunja koja žensku psihi ponovno čini zaokruženom i cjelovitom. Ta cjelovitost ne ugrožava društveni poredak i njegov patrijarhalni rodni ustroj, zato što se ostvaruje u odnosu prema drugome, a ne prema sebi samoj.¹³³

Također, autorica govori i o vremenu koje majčinstvo oduzima:

kada žena rodi dijete, ona gubi moć da ikada dostigne muškarca u društvenom smislu i oduzme njemu njegovu dotadašnju prednost. Majčinstvo se u zapadnim društvima prikazuje kao primarna i neizbježna sudbina 'anatomije' koja se na ovaj ili onaj način tiče svake žene. Majčinstvo se društvenim modelima patrijarhalnoga odgoja upisuje u njezinu psihologiju; za društvenu reprodukciju psihologije brine se kultura.¹³⁴

Nadalje, Carole Pateman ističe kako su žene bile podređene muškarcima, no u obitelji su imale dominantnu ulogu jer su podjednako skrbile o djeci, suprugu i kućanstvu. Dalje Pateman objašnjava:

ženska skrb za red seže dalje od majčinstva. U utočištu života u kući žene nameću jedan red, društveni obrazac, i tako pridaju značenje prirodnom svijetu rađanja i umiranja i drugih fizičkih procesa, prljavštine i sirovina, sastavnim dijelovima kućanskog života. Žene su izravni posrednici između prirode i društva.¹³⁵

Sukladno tome, Marijana Hameršak u svome radu *Majčinstvo i savjetnici: Od Mulihova Poszla Apostolskog do Budizma za majke*, govori o narativnim konstrukcijama majčinstva i ističe kako su „majke označavale sinonim za roditelja, a očevi za pomoćnika.“¹³⁶ Također, Hameršak figuru majke, prema Trstenjaku, objašnjava na sljedeći način:

¹³³ Mindoljević Drakulić, Aleksandra – *Majka, žena i majčinstvo*, Zagreb: Medicinska naklada, 2015.

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Pateman, Carole, 2000.

¹³⁶ Hameršak, Marijana – *Majčinstvo i savjetnici: Od Mulihova Poszla Apostolskog do Budizma za majke*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2009.

Najviše posla s djecom ima mati. Ona je prva i najznamenitija uzgajateljica. Dobra je mati djetetu svetica. Ali i otac treba da sa ženom složno uzgaja djecu. Otac i mati jesu tek potpuni čovjek, a kad njih dvoje uzgajaju djecu složno, onda bude i lijepa uspjeha.¹³⁷

Hameršak objašnjava da se u navedenom korpusu uočavaju dvije skupine, afirmativna i preskriptivna. Najprije ćemo objasniti prvu skupinu koja označava „kompetenciju majke, odgoj djece i distribuciju vrijednosti.“¹³⁸ Naime, Hameršak ističe kako je majka „ključna, prirodno predodređena i nezamjenjiva roditeljica, svetica.“¹³⁹ Jednako tako, „riječ je o tipu idealizacije žena koji dolazi iz sfere nametanja identiteta“¹⁴⁰, objašnjava Hameršak. Nadalje, Hameršak govori kako majke nisu imale mogućnosti obrazovanja jer su svojoj djeci morale biti i odgojiteljice i učiteljice. No, početkom 1870-ih u Hrvatskoj dolazi do promjena. Naime, „tada se po prvi put zagovaralo više i sekularno obrazovanje žena, a osnovni je argument bio da se sreća i bogatstvo čitavoga naroda temelji na obiteljskom blagostanju i sreći te da je majka duša i srce svakoj obitelji.“¹⁴¹ Iz toga se razloga Hameršak osvrće na Dinka Županova koji zaključuje da je „sigurnost obiteljskoga života bila prioritet, a žene su se trebale obrazovati samo u funkciji reprodukcije obiteljskih vrijednosti.“¹⁴² Takvo je stanje trajalo sve do kraja 19. stoljeća, odnosno početka 20. stoljeća kada su se žene, po prvi puta, počele uključivati u javnu i gospodarsku društvenu sferu. Naime, tada je pretpostavka bila da će „obrazovane majke bolje odgajati djecu i upravljati domaćinstvom.“¹⁴³ Hameršak to detaljnije objašnjava ovako:

Za žene se predviđao polazak produžene ili srednje škole te usvajanje znanja o upravljanju domaćinstvom i odgoju djece, a muškarcima visoka i viša škola bilo kojega smjera.¹⁴⁴

Nadalje, druga skupina, također označava majku kao „ključnu roditeljsku figuru.“¹⁴⁵ No, razlika je u tome što se ovdje „majke nisu opisivale, niti oslovljavale kao najkompetentnije ili barem kompetentne odgojiteljice narodnih sinova i kćeri.“¹⁴⁶ Naime, primarni stav preskriptivne

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Ibid.

skupine je da „majke treba podučiti majčinstvu.“¹⁴⁷ Razlog tome je bila teza „da su roditelji sami krivi što su im djeca zla i nezdrava jer ih nisu znali dobro odgojiti.“¹⁴⁸ U toj su skupini tekstovi usredotočeni na dijete i njegove potrebe kako bi majke znale što je najbolje za njega. Neki od primjera jesu:

Svako diete treba da spava u 13 posebnoj posteljici, a sva djeca u posebnoj sobi. Djeca ne smiju spavati nikako sa starijimi ljudmi. Zrak, što ga izdišu stariji ljudi, vrlo je ubitačan za djecu.¹⁴⁹

Buduć da su majka i diete tako tiesno sruženi, pomislit ćeš, ne bi li dobro bilo, da diete i majka u jednoj postelji leže. Nema sumnje, da izparivanje zdrave majke, prije svega pako čista toplina tiela njezina, ne može biti nego na korist djetetu, i to osobito zimi, gdjeno perine i sva ostala pokrivala nisu sposobna nadomjestiti djetetu naravne njegove topline. U prve dane iza poroda, kad bi diete to najviše trebalo, majka se, kako rekoh, mnogo znoji, pa izhlapljivanje od njena čišćenja tako je silno, da bi djetetu samo škodilo, kad bi uz nju ležalo. Kašnje pako, kad nema tih zapreka, koja majka zna za cielo, da ne će pokraj sebe ležećega djeteta ozliediti? Dosta ima primjera, ponajviše u prostijeg pučanstva, kako je majka diete kraj sebe ugnjavila.¹⁵⁰

Osim toga, za majčinstvo je vrlo važno i dojenje, stoga ne čudi činjenica da su tekstovi sadržavali i upute za othranjivanje djece:

Svakoj majci, kojoj srěća dēteta na sàrcu leži, usudjujem se kazati, da se okani svih dojkah, pak da svoje dēte sama doji, samo ako ju je Bog krěpkim zdravljem nadario. Kad već dēte jesti počme, imaju jela prosta, lahka i ne odviše hranonosna biti. Voda i kad kada mlěko jesu najbolja pitja za nejaku dēcu, kako god što su kava, ćokolada, vino i sva ostala jaka pitja dētetu jako škodljiva. Osobito važna je pri odhranjenju dēce navada na redovito i uměreno jelo i pitje; i samo na taj naćin mogu se dēca od proždàrlosti saćuvati, a i neće im svaki dan ni lěkara potrebno biti. Kad već dēca većja

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Hameršak, Marijana – prema Trstenjak 1886:177)

¹⁵⁰ Hameršak, Marijana – prema Kodym (1872: 53-54)

postanu, netrěba im dopustiti, da jela prebiru neka se već iz malena na svaku jestivnu navade.¹⁵¹

Nadalje, Elisabeth Badinter u svojoj knjizi *Sukob: Kako ideal suvremenog majčinstva ugrožava ženu*, govori o promjeni u pogledu na majčinsku ulogu nekada i sada. Naime, njezin se stav zasniva na tome da se „suvremeno majčinstvo vraća na tradicionalno izjednačavanje žene s njezinom majčinskom ulogom, ali ovoga puta pod drugačijim nazivom – naturalizam.“¹⁵² O naturalizmu Badinter govori ovako: „pred tolikim preokretima i nejasnoćama, u velikom smo iskušenju da se vratimo dobroj staroj majci Prirodi.“¹⁵³ Badinter dalje ističe kako je iz ideje ekologije nastalo „da priroda preuzima ulogu moralnog autoriteta, a čovjekova je zadaća podčiniti se njenim zakonima i učiniti sve kako bi se priroda sačuvala jer će ona u suprotnome kazniti cijelo čovječanstvo.“¹⁵⁴ Iz toga se razloga danas pojavljuje pojam „dobre ekološke majke“. Naime, „eko-majka je danas modificirani model intenzivnog majčinstva unutar kojeg majka, osim što brine za svoje dijete, ima visoku razinu ekološke osviještenosti, a njena je uloga s brige na dijete proširena na brigu za cijeli planet.“¹⁵⁵ Na isti se način govori i o dojenju kao „indikatoru dobre ekološke majke koje mora biti u skladu s prirodom.“¹⁵⁶

Nadalje, Badinter progovara i o valovima feminizma koji su donijeli bitne promjene u društvu. Naime, „drugi val feminizma razotkrio je da ženstvenost nije samo bit, nego vrlina u čijem je središtu majčinstvo.“¹⁵⁷ Iz toga su razloga feministkinje „potpuno redefinirale svoje zamisli na način da mogućnost žene da ostane trudna i rodi dijete stavljaju u centar ženinog postojanja kao način iskazivanja njene superiornosti.“¹⁵⁸ Također, vrlo je važno reći kako se u ono vrijeme naglašavala biološka razlika između muškaraca i žena te se stoga smatralo da samo žena može djetetu pružiti sve što mu je potrebno. Navedene su činjenice, svaka na svoj način, doprinijele stvaranju pojma intenzivnoga majčinstva.

Sociologinja Sharon Hays, koju Badinter spominje, govori o modelu majčinstva u čijem je središtu dijete. Ona govori o njemu kao izvoru neizmjerne ljubavi i sreće koja je rezultat iscrpljujuće brige majke o djetetu. Također, Hays ističe pet činitelja koji predstavljaju

¹⁵¹ Hameršak, Marijana – prema Zorić (1848:68)

¹⁵² Badinter, Elisabeth – *Sukob: Kako ideal suvremenog majčinstva ugrožava ženu*, Algoritam, 2013.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Ibid.

intenzivno majčinstvo: 1. Orijentirano je na dijete; 2. Emocionalno upijajuće; 3. Vođeno je od strane stručnjaka; 4. To je naporan posao; 5. Financijski zahtjevno. Badinter govori kako u ovo „dobrovoljno ropstvo“ žene ulaze „u ime ljubavi prema svom djetetu, u ime sna o savršenom djetetu i zato što žele donijeti moralno ispravniju odluku.“¹⁵⁹ Jasmila Talić-Kujundžić u svome je članku *Na raskrsnici između Majke Prirode i Laboratorija Života* progovorila o traženju smisla i intenzivnome majčinstvu na ovaj način:

Ono što je u intenzivnome majčinstvu toliko primamljivo jest činjenica da se dobiva dojam kako je majčinstvo vrlo „mjerljivo“, odnosno postoji jasna povratna informacija je li nešto što činimo dobro ili nije. Upravo tu nailazimo na zamku koju ovaj pristup postavlja: dostići ideal intenzivne majke nemoguć je posao i ta ideja je tu da podupire patrijarhat i dominaciju muškaraca nad ženama. Pred majke se stavljaju kontradiktorni zahtjevi: istovremeno treba intenzivno brinuti o vlastitom djetetu, ali na način da to i samu majku ispunjava, ali istovremeno treba imati vlastiti posao kako bi bila model zadovoljstva i samopouzdanja. Majka djecu mora učiti autonomiji, ali ih istovremeno mora podupirati neovisno o njihovim postupcima što je nemoguće, a jedino što se iz ovakvog odnosa majke i djeteta može javiti jeste konstantan osjećaj majke da je nedovoljno dobra u svojoj ulozi iz čega proizlazi osjećaj krivnje.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Jasmila Talić-Kujundžić – *Na raskrsnici između Majke Prirode i Laboratorija Života* (traženje smisla i intenzivno majčinstvo), Psihološki prostor; <https://psiholoski-prostor.org/na-raskrsnici-izmedu-majke-prirode-i-laboratorija-zivota-trazenje-smisla-i-intenzivno-majcinstvo/> (23. lipnja 2022.)

5.1. RASPRAVE O ŽENSKOM PISANJU

O ženskom se pisanju počelo raspravljati još pola stoljeća prije feminističkih teorija. Naime, Virginia Woolf prva je žena koja je uvidjela razlike u pisanju između muškaraca i žena, odnosno primijetila je da spisateljice već nekoliko desetljeća traže način na koji će biti primijećene u književnome stvaralaštvu. Dunja Detoni Dujmić u svojoj knjizi *Ljepša polovica književnosti* progovara o definiciji ženske književnosti. Naime, za nju je ona „pragmatični termin oslobođen predrasuda o ženskom ili muškom načinu pisanja, termin koji ne poznaje estetske ili poetološke kriterije određene spolnom pripadnošću.“¹⁶¹ Nadalje, prema Detoni Dujmić, Julija Kristeva, bugarska lingvistica i feministica smatrala je da takva književnost „ne može razbiti spolne nejednakosti u ljudskoj egzistenciji.“¹⁶² Ipak, Virginia Woolf svojim je romanom *Gospođa Dalloway*, promijenila tijek povijesti književnosti jer se smatra da je taj roman označavao početak afirmiranja ženskoga pisma. Za Detoni Dujmić, „ženskim pismom, žene uzimaju riječ kao odgovor muškarcu i njegovoj patrijarhalnoj slici tijekom povijesti, a uzimaju je da bi ispisale vlastite zatomljene žudnje i da bi oslobodile imaginaciju vlastitog spola.“¹⁶³ Također, Detoni Dujmić dalje objašnjava:

Žene su u potrazi za imaginacijom ženstvenosti, a ona se oslanja na dugotrajnu marginalnu povijest rijetkog ženskog iskaza u literaturi. Žensko pismo želi napustiti shvaćanje da je tekst pisan od strane muškog autora pozitivan, a onaj pisan od strane žene negativan. Iako se možda još ponekad gleda na ženske autorice sa sumnjom, ona je ipak daleko manja nego prije dvjestotinjak godina kada se autorice gotovo nisu ni usuđivale objavljivati knjige pod vlastitim imenom, već su to činile pod muškim pseudonimom ili samo inicijalima.¹⁶⁴

Kako bismo bolje shvatili žensko pisanje, krenut ćemo od samih početaka, odnosno srednjega vijeka i tadašnjih tekstova za koje se smatra da su ih pisale žene. Naime, u srednjemu su vijeku žene bile diskriminirane pa stoga i ne čudi činjenica da su njihovi tekstovi bili rijetki, a najviše su progovarali o „nejednakosti među spolovima te načinu ponašanja i suživotu sa supružnicima ili ljubavnicima.“¹⁶⁵ „One su na taj način“, ističe Detoni Dujmić, „željele potaknuti

¹⁶¹ Dunja Detoni Dujmić – *Ljepša polovica književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Ibid.

čitatelje da razmisle o tome kako su i na koji način žene predstavljene jer je upravo ta slika društva ono što ih obeshrabruje u pisanju.¹⁶⁶ Nadalje, pisale su samo one žene koje su pripadale određenoj društvenoj klasi, a jedna od njih je i Francuskinja Christine de Pisan, prva žena u srednjemu vijeku koja se bavila književnom polemikom. Njezino je stvaralaštvo započelo pisanjem pjesama, no kasnije je svoju popularnost stekla zahvaljujući raspravi *Roman o ruži* (*Roman de la rose*) u kojoj osuđuje mizogini odnos prema ženama, a zalaže za ravnopravan odnos između žena i muškaraca. Nadalje, u renesansi dolazi do značajnih promjena. Naime, razdoblje renesanse smatra se „epohom u kojoj je žensko književno stvaralaštvo ostvarilo svoje temelje zahvaljujući opadanju religijskoga utjecaja.“¹⁶⁷ Detoni Dujmić objašnjava kako je ženska književnost u renesansi izrodila kraća djela koja se nisu toliko zalagala za jednakost spolova kao u prethodnome razdoblju. Također, ona dalje objašnjava kako su to „iznimna djela nastala u buržoazijskim i kultiviranim društvenim krugovima, koja su šokirala javnost više nego vidno osiromašena intelektualna pozadina žena tog vremena, a to je služilo kao najbolje sredstvo pomoću kojega se diskriminiraju žene te opravdava nejednakost u braku i sveprisutna mizoginija.“¹⁶⁸ Neke od najznačajnijih autorica toga vremena jesu Pernette du Guillet i Louise Labé. Njihovi tekstovi progovaraju o omalovažavanju spisateljica, brakovima koji nastaju iz puke koristi, zabranjenim strastima i sl. Detoni Dujmić ističe kako je upravo nejednakost spolova u renesansi „ohrabrila žene da obнове načine izražavanja te da društvu prenesu drugačiji pogled na svijet pokušavajući zauzeti svoje mjesto u domeni znanja i javnoj sferi društva, što običnim ženama nije bilo omogućeno već samo nekim plemkinjama.“¹⁶⁹ U 17. je stoljeću ženska književnost poprimila novi oblik. Naime, počinju se javljati novi smjerovi u književnosti koji su u različitim zemljama poprimili drugačiji naziv. Tako se barok u Španjolskoj naziva gongorizam, u Italiji manirizam, a u Francuskoj preciozna književnost. Preciozna književnost tada se definirala kao „feminizam, a ne kao književnost, odnosno kao odbojnost obrazovane, francuske dame prema bračnoj zajednici, njezinom zahtjevu da bude nezavisna i jednaka sa suprotnim spolom te njezina razmišljanja o razvodu i životu u slobodnoj zajednici.“¹⁷⁰ Nikad prije žene nisu toliko inzistirale na obrazovanju i pismenosti stoga je „njihova volja i želja za znanjem i pisanjem u 17. stoljeću bila

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Ibid.

izložena izrugivanju muškaraca, a osobito pisaca.¹⁷¹ Kao primjer možemo navesti Molièra koji je napisao satirično djelo *Les Précieuses ridicules* u kojemu ismijava ponašanje i razmišljanje učenih žena i spisateljica. Detoni Dujmić ističe kako nikad zapravo nije postojao zakon koji je ženama branio pravo na obrazovanje, ali je društvo bilo to koje je od muškaraca zahtijevalo da budu intelektualci, a od žena se očekivalo da budu domaćice, služavke, dadilje i sl. Upravo će žene u 17. stoljeću stati na kraj takvome razmišljanju jer se u ovome periodu „javlja želja žena da to promijene, da pokažu svoje intelektualne sposobnosti i to da su one, baš kao i muškarci, sposobne da sudjeluju u intelektualnome, kulturnome i političkome životu te da daju svoj doprinos u obrazovanju i književnosti.“¹⁷² Međutim, spisateljice će svoju aktivnu ulogu u književnosti započeti tek u 18. stoljeću kada započinje njihovo razdoblje pisanja romana, raznih filozofskih radova, kazališnih komada i opera. Detoni Dujmić pobliže objašnjava položaj spisateljica u 18. stoljeću:

Spisateljice su u ovom stoljeću bile uglavnom plemkinje ili su poticale iz buržoazije. Također, njihovo je slobodno ponašanje u potpunosti šokiralo društvo jer su bile jedine koje su se usudile izaći iz okvira društvenih konvencija, a isto su tako uspjele izraziti svoje mišljenje i stavove. Njihovo se ponašanje nije svidjelo tadašnjemu društvu upravo zbog toga jer je većina smatrala kako njihovi postupci vrijeđaju društvena pravila i forme. Naravno, i u ovom su periodu postojali oni koji su ih prezirali samo zbog toga jer su žene. Već krajem 18. stoljeća, spisateljice, ali i žene, koje su bile uključene u bilo koju intelektualnu sferu u društvu, počinju da se bave položajem žene, ali će tek u drugoj polovici 19. stoljeća biti osnivani pokreti za emancipaciju žena koji se danas poistovjećuju sa feminizmom.¹⁷³

Nadalje, 18. je stoljeće za žensku književnost predstavljalo mnoštvo problema. Spisateljice su morale paziti o čemu će pisati jer su mnoge teme za žene bile zabranjene. Iz toga su razloga često pisale samo o zabranjenim i neuzvraćenim ljubavima te unutrašnjim borbama između onoga što su željele i onoga što su morale biti. Među najpoznatijim spisateljicama ističe se Marie-Jeanne Riccoboni čiji su romani prožeti u duhu sentimentalizma i rokokoja. Neki od najznačajnijih jesu: „*Pisma gospođice Fanni Butlerd (Lettres de Mistriss Fanni*

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Ibid.

Butlerd, 1757), *Nastavak Marianne (Suite de Marianne*, 1761), *Pripovijest o Ernestini (Histoire d'Ernestine*, 1765), *Pisma Adélaïde de Dammartin, grofice od Sancerrea (Lettres d'Adélaïde de Dammartin, Cesse de Sancerre*, 1767), *Pisma milorda Riversa (Lettres de Mylord Rivers*, 1776).¹⁷⁴ Koliko je društvo tada bilo okrutno prema ženama i njihovu pisanju govori činjenica da su spisateljice svoja djela morala objavljivati anonimno ili pod pseudonimom jer bi u suprotnome mogle ostati bez obitelji i krova nad glavom. Takvo je stanje trajalo sve do kraja Francuske revolucije kada dolazi do znatnijih promjena u ženskoj književnosti. Naime, tada će se spisateljice po prvi put susresti s aktualnim političkim temama i društvenom situacijom. Tako su se 1832. godine počeli pojavljivati prvi časopisi u kojima su žene po prvi put počele iznositi svoja mišljenja i stavove. Smatrale su da svaka žena treba imati pravo na obrazovanje i slobodu da odluči čime se želi baviti. Tako je druga polovica 18. stoljeća iznjedrila mnoge autobiografske romane čije su autorice bile žene. Tada se po prvi put ruše društvene konvencije jer se žene odlučuju na pisanje, a ne na stvaranje obitelji. Kao primjere možemo navesti engleske autorice Emily i Charlotte Bronte koje pišu o položaju žena u društvu. Suprotno tome, talijanska autorica Sibilla Aleramo bila je i majka i spisateljica, ali nikada nije uspjela da ujedini te dvije stvari. Detoni Dujmić objašnjava kako za to nije bila kriva ona nego talijansko društvo koje još uvijek nije prihvaćalo dvojaku ulogu žena. Ipak, njezin je feministički roman *Una donna* postigao veliki svjetski uspjeh. Kada smo se dotaknuli pojma feminizam, važno je naglasiti kako se sam naziv počeo pojavljivati u 19. stoljeću u Francuskoj. Riječ je o „društvenome pokretu i svjetonazoru koji se zalaže za unaprjeđenje položaja žena uklanjanjem spolne dominacije i diskriminacije i promicanjem rodne jednakosti u svim područjima života.“¹⁷⁵ Žene su kroz književnost željele prikazati na koji su način bile mučene od strane patrijarhalnoga sustava još stoljećima unatrag.

¹⁷⁴ Riccoboni, Marie-Jeanne. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 28. 6. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52753>

¹⁷⁵ feminizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 29. 6. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19203>

6. MAJKE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI 19. STOLJEĆA

Hrvatska književnost 19. stoljeća stvorila je sliku žene čija je uloga u obitelji ispunjena društvenim stereotipima. Tako su žene u hrvatskim proznim djelima često bile prikazane kao moralni stup obitelji i društva. Krešimir Nemeć istiće kako je naziv za takve žene bio: „čuvarica ognjišta“, „svećenica doma“ ili „anđeo u kući.“¹⁷⁶ Takva je žena bila okarakterizirana kao „simbol Božje milosti i posrednik između Boga i čovjeka.“¹⁷⁷ O takvoj vrsti žena govore i Dubravka Dulibić-Paljar i Brigita Miloš u svome radu *Kumičićeve literarne majke – konstrukcija majčinstva u romanu Olga i Lina* koje istiće kako su „suosjećanje, samozatajnost, samoprijegor, tj. sposobnost da se osigura potpuno predana briga o potomstvu, prepoznatljive crte takva portreta majčinstva.“¹⁷⁸ Nadalje, Dulibić-Paljar i Miloš istiće kako se pojam „dobra majka“ usko povezuje s pojmom „anđela u kući“:

Terminom „dobra“ majka u najširem se smislu označavaju društvena očekivanja kojima se uz majčinstvo od 19. stoljeća pa nadalje vezuju esencijalistička viđenja žene prema kojima je majčinstvo ženska suštinska fiziološka i moralna odrednica. U uskoj vezi s time, majčinska se uloga smješta u okrilje nuklearne građanske obitelji, odnosno percepcija se „dobre“ majke vezuje uz sliku heteroseksualne udane srednjoklasne bjelkinje.¹⁷⁹

Sukladno tome, Dulibić-Paljar i Miloš govore kako se „takvo majčinstvo definira preko prirodnih sposobnosti koje se ženama pripisuju i koje ih čine podobnima da se posvete brizi o vlastitoj djeci i drugima, s time da se koncept brige koji je određen preko koncepta samožrtvovanja, smjesti u kontekst „radosti majčinstva.“¹⁸⁰ Također, kao oprečan pojam „dobre majke“, odnosno svetice u hrvatskoj književnosti, javlja se i pojam „loše majke“ u 19. stoljeću koja predstavlja „redovitoga tipskoga literarnoga monstruma, odnosno neku od varijacija ženske fatalnosti.“¹⁸¹ Nemeć istiće kako su takve majke „kuketne, zamamne, agresivne, dijabolične; iz njih zrači nešto prijeteće. Iz njih zrači iracionalni potencijal što

¹⁷⁶ Nemeć, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, 1994., Zagreb: Znanje

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Dulibić-Paljar, Dubravka i Miloš, Brigita – *Kumičićeve literarne majke: konstrukcija majčinstva u romanu Olga i Lina*, izvorni znanstveni rad, 2022.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Ibid.

provocira i pred kojim se ne ostaje ravnodušnim.¹⁸² Također, „lošu majku“ možemo okarakterizirati i kao „sebičnu“ jer svoje vlastite potrebe stavlja ispred potreba djece, a također i kao „netradicionalnu“ jer ne pripada tradicionalnoj nuklearnoj obitelji (neudana majka, starija majka i dr.)¹⁸³ Primjere oprečnih majki pronašli smo u sljedećim hrvatskim djelima koja ćemo u nastavku pobliže i razraditi: *Olga i Lina* – Eugen Kumičić, *Posljednji Stipančići* (Valpurga Stipančić) – Vjenceslav Novak, *Tužna Jele* – Mato Vodopić.

6.1. OLGA I LINA – EUGEN KUMIČIĆ

Kumičićev roman „*Olga i Lina*“ po prvi je puta objavljen 1881. godine. U djelu je prikazano zagrebačko društvo za vrijeme Bachova apsolutizma. Glavnu okosnicu romana čine pozitivna junakinja Olga Milić i tipičan lik fatalne žene – Lina. Njih se dvije ne razlikuju samo fizičkim izgledom, već i svojim osobinama:

Lina je bila uistinu krasota koja je mogla u prvi mah zanijeti, uzbuniti. Stas joj bio visok, a bokovi puni, obli. Ovelike, uzdignute grudi počinjale se uzdizati visoko na prsima u divnoj crti kojoj se ne zna imena. Mnogo bi oko zapelo najprije o njezino vitko i krasno tijelo, o onu razbludnu gibljivost, o onu raskošnu crtu što joj nad bokovima pliva, što se svija i gubi u cvatućoj puti. Vrat, bijel kao snijeg, bio je pun i urešen skupim nizom bisera. Na prekrasnom licu vidjelo se nešto nemirno, požudno, a kadgod i divlje. Njezin rijetko iskreni posmijeh stvorio bi joj na svježim obrazima široke i neduboke jamice koje bi se naglo rasplinule prema kutovima usnica. Oko joj bilo crno i veliko, no odviše je sijevalo. Trepavice dugačke, obrve veoma guste i divno svedene, pokrivalo su sasvim onaj luk nad okom i spuštale se preko njega, kao da žele zasjeniti sjaj njene vatrene zjenice. Da joj se miliš, uprla bi u te svoje plamsajuće oči, no ti bi osjećao da taj pogled ne želi zaviriti u tvoje srce, da ti sazna otajstvena čuvstva; osjećao bi da taj pogled istražuje samo osjetljivost tvojih živaca i ustrajnost tvojih požuda i tvojih želja. Kad bi tako gledala, rumene i pune usne bi joj podrhtavale i nešto se otvarale kao i nozdrve

¹⁸² Nemeč, Krešimir, 1994.

¹⁸³ Dulibić-Paljar, Dubravka i Miloš, Brigita, 2022.

lijepog i pravilnog nosa. U crnu i svijetlu kosu najradije bi zadjenula crvenu kameliju, i to otraga, po strani. Pune i bijele ruke bile su joj obično tople, a iznutra, na dlanu, uvijek malko vlažne... Ona nije bila mila, nije bila nježna, no bila je vrlo, vrlo dražesna; bila je rođena da "živi", ali ne da bude supruga, da bude majka...¹⁸⁴

Suprotno tome, Olga je prikazana kao nježno i krhko biće puno suosjećanja i ljubavi prema drugima:

Olga Milić bijaše uistinu krasno djevojčice s tankim prstićima i vitkim, nježnim stasom... zlatna i mekana kosa u debelim pletenicama... nešto više lijepe oči i ne posve rumene usne... zubići, bijeli poput bisera. U njenim modrim očima zrcalio se neki sjetni mir, njezino čisto i bezazleno srce. Kad bi tko Olgi štogod kazivao, ona bi ga mirno gledala, a njemu bi sve ispred 10 očiju iščeznulo, i usta i njeno čelo i cijelo divno lišće izgubilo bi se pred njenim otvorenim, milim i bezazlenim okom. Pogled toga sjajnog oka počivao bi isprva mirno na tebi, onda bi te sa svih strana zaokupio te, odijeljenu od cijelog svijeta, utopljenu u dubokom moru blaženosti njene zjenice, srce bi ti jače zakucalo. Olga je bila dobra i vrlo čedna djevojčica. Mrziti nije znala, a o ljubavi čitala je malko; to čuvstvo nije joj bilo dosta poznato. Često je osjetila u svojim grudima neki nemir, neku želju i nepoznato čeznuće za nečim što nije mogla pojmiti ni razumjeti. Misleći na neku osobu, sladak uzdah bi joj se vinuo iz srca koje bi jače zakucalo...¹⁸⁵

Upravo takvi razmjeri u opisima likova pokazuju „koliko se izostanak valjane majčinske skrbi kobno odražava na sudbinu društva koje je odgovornost za potomstvo u cijelosti vezalo uz majku i majčinstvo.“¹⁸⁶ Dulibić-Paljar i Miloš dalje ističu kako priča o majčinstvu u ovome romanu „obiluje strogom polarizacijom.“¹⁸⁷ Naime, s jedne strane imamo Olgu koja je primjer „dobre“ majke, a s druge je strane suprotstavljeno „loše“ majčinstvo Klare i Line. Međutim, Olgino je majčinstvo u sjeni ovoga drugoga jer „lik fatalne žene u tekstu uvjerljivije funkcionira ako u potpunosti izađe iz konvencija kojima se u fikciji oblikuje ženski svijet koji je moralan i to moralan u smislu vrijednosti kućnoga anđela.“¹⁸⁸ Kumičić tu ne staje već uvodi lik Klare – Olgine majke te na taj način daje još primjera „lošega“ majčinstva. Naime, Klara predstavlja

¹⁸⁴ Kumičić, Eugen – *Olga i Lina*, 1999. Bulaja naklada, Zagreb

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Dulibić-Paljar, Dubravka i Miloš, Brigita, 2022.

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ Dulibić-Paljar, Dubravka i Miloš, Brigita – (prema Gilber i Gubar 2000.)

„emocionalno nedostupnu biološku majku koja se ponaša kao tipska maćeha: žena koja ne voli svoje dijete niti gaji bilo kakav osjećaj naklonosti prema njemu.“¹⁸⁹ Dobro se to može vidjeti iz sljedećih ulomaka iz romana:

Gospođa je Klara željela da Olga na svaki način pođe za bogatoga baruna Alfreda. Olgi je bilo već blizu petnaest godina kad ju je majka počela nagovarati da bude što ljubavnija s barunom. Ona ne bi prigovarala, šutjela bi i nasamu suze ronila. Da nije toga, Olga bi bila posve sretna...¹⁹⁰

Olga bijaše pripravna na sve. Valjalo se predati okrutnom udesu. Bila je poslušno dijete, teško joj bilo prigovoriti štogod majci...¹⁹¹

Misliš li ti da se ja bojim smrti? - Što si ti, majko, na meni počinila, groznije je od smrti. Majko, gorke ćeš još dane iskusiti u svom životu, ali neće ti biti blizu da te tješi tvoja nesretna Olga kojoj si ti uništila mir i sreću na ovom svijetu. Evo, gledaj, evo, pred tobom padam na koljena i molim se Svevišnjemu da ti oprost i u svojoj neizmjernej dobroti, da ti oprost što si svojoj jedinici srce i dušu zauvijek rastužila! Olga je jecala na koljenima.

- Ustani, bezobraznice! Briga mene za tvoje molitve i za tvoga Boga! – planu razjarena udova.
- Nesretna majko! – zajeca očajno Olga i pokrije rukama lice.
- Ustani! – vrisne prigušeno udovica.¹⁹²

Dulibić-Paljar i Miloš o Klari navode i sljedeće:

Klara Milić svoje je nezadovoljstvo i nemir neprekidno navodila na potragu za novim uzbuđenjima. Prepušta se rapsusnom načinu života: ljubavnim aferama, raskoši i neumjerenom trošenju bogatstva. Silno teži usponu na društvenoj ljestvici i ulasku u visoke krugove zagrebačkoga društvenog života. Za svoje će zadovoljstvo vrlo lako preći

¹⁸⁹ Dulibić-Paljar, Dubravka i Miloš, Brigita - (prema Badinter 1981.)

¹⁹⁰ Kumičić, Eugen, 1999.

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Ibid.

u nasilništvo, okrutnost i svirepost – učinit će bilo što da najučinkovitije ukloni sve prepreke koje stoje na putu ispunjenja njezina cilja.¹⁹³

Na taj je način Klara opisana kao tipičan primjer „loše“ majke koja ne preže ni pred čime, nauštrb svoga djeteta, kako bi postigla ono što želi. Dulibić-Paljar i Miloš koriste sljedeći Kumičićev ulomak kako bi dokazale Klarino nezadovoljstvo i otpor prema majčinstvu:

Čudne li žene! Milozvučni glasić njezine jedinice bijaše joj nesnosan, a glas kapetana Smidta, glas hrapav i oštar, glas pijanice, taj je čudotvorno djelovao na njenu glavobolju! Pa kako da se ona, rođena u velikom gradu, i zabavi sa svojom kćerkom, s mladim djevojčetom ili s takvim „bakfišem“ kako ju je sama bila okrstila!¹⁹⁴

Naime, majčinstvo se u 19. stoljeću promatralo kroz paradigmu najpoželjnije aktivnosti, što se ne bi moglo reći za Klarino „loše“ majčinstvo koje Kumičić tumači „kao izravnu posljedicu njezine nesposobnosti sublimiranja seksualne strasti predočavajući koje sve opasnosti mogu nastati od ženske seksualnosti kada je nekontrolirana: od osobne moralne degradacije do lošega i štetnoga utjecaja na potomstvo.“¹⁹⁵ Dulibić-Paljar i Miloš ističu kako je upravo takva uloga Klarina lika iznimno pedagoška. Naime, „roman naglašavajući patnje i nevolje djevojke koja odrasta bez majčine brige, ističe važnost majčinih dužnosti i majčina utjecaja s time da će svoju dopunu to „loše“ majčinstvo dobiti primjerom „dobroga“ Olgina majčinstva.“¹⁹⁶

Kumičić je Olgu predstavio kao *femme fragile* čije osobine Nemeč objašnjava ovako:

Ovom tipu ženskoga lika uvelike nedostaje živosti jer među silnom dobrotom koja se nalazi u njima, ipak postoji nešto odbojno, a po svojoj strukturi pripada transpsihološkom karakteru jer se u moralu koji junakinja zastupa često krije i sam autor djela.¹⁹⁷

Također, prema Dulibić-Paljar i Miloš, Olga utjelovljuje „čitav srednjoklasni moralizam 19. stoljeća i njegovu sentimentalnu fetišizaciju nepovredive svetosti majčinstva i obiteljskoga doma.“¹⁹⁸ Naime, Olga je čitav svoj život podredila majci i njezinim željama. Nastojala je

¹⁹³ Dulibić-Paljar, Dubravka i Miloš, Brigita, 2022.

¹⁹⁴ Dulibić-Paljar, Dubravka i Miloš, Brigita – (prema Kumičić 1999.)

¹⁹⁵ Dulibić-Paljar, Dubravka i Miloš, Brigita, 2022.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ Nemeč, Krešimir – „Slika žene u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća“. PDF. Zbornik Zagrebačke slavističke škole. Zagreb: FF Press, 2003.

¹⁹⁸ Dulibić-Paljar, Dubravka i Miloš, Brigita - (prema Showalter 1977.)

udovoljiti svakome majčinu zahtjevu kako bi tako zadobila njezinu naklonost. Iako se zaljubila u poštenog i plemenitog mladića Dragutina, svoje je želje morala pritajiti i poći za bogatoga baruna Alfreda, kako joj je naredila majka. U tome je braku dobila dijete koje je voljela više od ičega iako je bio plod prisiljene ljubavi:

Mali je Milan plod zločina, dijete prisiljene ljubavi, on je sin nesretnog baruna Alfreda koga ona ne može ljubiti, no nije li ona uvijek mislila na Dragutina dok je to dijete nosila pod srcem? Jest, ona je samo o Dragutinu snivala, ona je samo njega ljubila dok je to dijete pod srcem nosila, a Dragutinova duša i njena duša, ista je to božja iskra, a ta iskra gori i u malom joj sinčiću koji će ljubiti onoga koga ona ljubi, koji će ljubiti i nju i svoju domovinu, kao što ih oboje Dragutin ljubi. Takve su misli oblijetale mladu majku...¹⁹⁹

Sukladno tome, primjećujemo kako je Olga zapravo čista suprotnost svojoj majci pa Dulibić-Paljar i Miloš postavljaju pitanje kako je moguće da „takva „loša“ majka, kao što je Klara, poluči „ispravnim“ ženskim potomkom, budućom „dobrom“ majkom?“²⁰⁰ Naime, kako tvrde Dulibić-Paljar i Miloš, ono što je Olgu učinilo „dobrom“ majkom je „lik dadilje koji u priči Kumičićeva romana dospijeva kao jedna od slobodnih varijacija na temu zle majke, odnosno maćehe koja kao i u paradigmatičkoj priči toga tipa, onoj o Snjeguljici, podrazumijeva postojanje dobre i odsutne biološke majke.“²⁰¹ Nadalje, važna stavka ovoga romana je i Olgina prerana smrt koja, kako navode Dulibić-Paljar i Miloš, „pruža primjer kobnih posljedica majčine odsutnosti: bilo emocionalne, bilo stvarne.“²⁰² Olga biva sve slabija, ne može se nositi s okrutnošću svoje majke, a ne može ni živjeti s čovjekom kojega ne voli. Takvo je stanje dovodi do ludila jer zna da za sobom ostavlja dijete o kojemu se nitko neće brinuti. U sljedećem odlomku možemo uvidjeti njezinu brigu i požrtvornost za vlastito dijete čak i na smrtnoj postelji:

Olga, taj nježni stvor, nesretna kao djevojka i kćerka i supruga, odviše je u svom životu pretrpjela, odviše puta bilo se njezino srce grčevito stisnulo, a da joj se ljuta bol ne udomi u grudima. Došla je na svijet krasna i mila, njezino srce niti je moglo niti je znalo mrziti, bilo je toplo ognjište svih plemenitih osjećaja. Udes je donio prepunu čašu

¹⁹⁹ Kumičić, Eugen, 1999.

²⁰⁰ Dulibić-Paljar, Dubravka i Miloš, Brigita, 2022.

²⁰¹ Ibid.

²⁰² Ibid.

nebeskih nada i slasti pred njena još rumena ustašca, no kad se ona htjela iz te čaše napiti, razbila joj se ova nemilo o biserne zube. Ležeći na postelji, ljubezno je gledala dijete koje se igralo svojim ručicama, smiješeći joj se radosno i milo. Osjećala se obnemoglom, ali na smrt još nije mislila. Ta bila je mlada, još ni devetnaest godina, pa da umre! Ne, ne, to nije moguće! Činilo joj se da je sretna, da je najsretnija majka na ovom svijetu: ta koja žena može na svoje grudi pritisnuti tako milo i krasno dijete, kao što je njezin sinčić? O, Bog je dobar, on zna da ja ne mogu, da ja ne smijem umrijeti, mislila je Olga; on zna koliko ja svoje dijete ljubim, ne može dopustiti da moje dijete, da taj njegov anđeo izgubi majku, jer tko bi ga onda ljubio, tko bi ga grlio i cjelivao...?²⁰³

Upravo je majčinstvo jedino stanje koje Olga prihvaća kao istinsko ostvarenje svojega bića. Ona želi nastaviti živjeti samo radi svojega djeteta i ništa joj drugo nije važno. Time ona postaje „utjelovljenje svega što je društvo vjerovalo i željelo vjerovati da bi majčinstvo trebalo biti: „svećenica čovječanstva“, „svećenica ognjišta“, „anđeo mira i ljubavi u kući“.“²⁰⁴ U ovome se djelu ponajbolje može vidjeti koliko je uloga majke važna za djetetovu sudbinu. Naime, Olgina je majka svojoj kćeri predodredila za koga će se udati i kako će živjeti ne misleći o njezinim željama i stvarnim osjećajima. Svoje je neostvarene mladenačke želje htjela reflektirati na svoju kćer, a time joj je uništila život.

6.2. POSLJEDNJI STIPANČIĆI (VALPURGA STIPANČIĆ) – VJENCESLAV NOVAK

Roman „*Posljednji Stipančići*“ prvi je puta objavljen 1899. godine. Riječ je o patrijarhalnoj obitelji na čelu s ocem Antom Stipančićem koji svoju obitelj vodi u propast. Obitelj još čine majka Valpurga, sin Juraj i kćer Lucija. Polarizacija likova događa se između oca koji simbolizira hladnoću i egoizam te majke koja „zrači prisnim odnosom, povjerenjem, vjerom i tradicijom obitelji.“²⁰⁵ Nadalje, Valpurga predstavlja tip „anđela u kući“, odnosno

²⁰³ Kumičić, Eugen – Olga i Lina, 1999. Bulaja naklada, Zagreb

²⁰⁴ Dulibić-Paljar, Dubravka i Miloš, Brigita, 2022.

²⁰⁵ Nemeč, Krešimir – *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, 1994., Zagreb: Znanje

idealizirane majke koja je spremna na sve za svoju djecu. To detaljnije objašnjava i Fromm u svome djelu *Autoritet i porodica* gdje ističe da je Valpurga „idealna projekcija pasivne supruge i majke prema kojoj su želje žene gotovo potpuno usmjerene rađanju i odgoju djece i služenju muškarcu.“²⁰⁶ Fromm dalje objašnjava i kako takav tip žene prevladava u Freudovoj teoriji. Naime, Valpurga predstavlja ženu koja kao biće:

nema vlastitu seksualnost, što je odraz krajnje patrijarhalne postavke o prirodnoj nadređenosti muškarca ženi. Muškarac je u patrijarhalnoj ideologiji razumniji, realniji i odgovorniji od žene, i zato od prirode predodređen da bude ženin vođa i vodič.²⁰⁷

Takav položaj Valpurgine nije joj dopuštao da izlazi iz kruga kuće niti da komunicira s drugim ljudima. Time se naznačuje, ističe Dejan Durić, u svome radu *Autoritet i obitelj u romanu Posljednji Stipančići Vjenceslava Novaka*, „njezina predodređenost za majčinstvo te briga za dom.“²⁰⁸ Durić također objašnjava kako takva žena predstavlja i majku i čuvaricu obiteljskoga ognjišta. Naime, „upravo je sentimentalni ideal majčinstva produkt povijesne separacije javne i privatne sfere, [odnosno] onaj koji današnjoj rodnoj polarnosti daje institucionalnu opoziciju između muške racionalnosti i majčinske brige.“²⁰⁹ Navedena tvrdnja u potpunosti opisuje Valpurgin lik zbog toga što joj je onemogućeno brinuti se za sina jer tu ulogu preuzima njegov otac:

Valpurga nije smjela pred Stipančićem Jurja ni pomilovati a jedva poljubiti; otac se protivio tome dokazujući da se dijete takvim draganjem razmekšava i prima na se mekanu i ropsku žensku ćud...²¹⁰

No, usprkos tome ona je cijeloga života bezuvjetno voljela svoju djecu i muža. Najbolje se to vidi u sljedećemu odlomku:

Kad dođoše djeca, bude njezin svijet još tješnji, tek joj se srce prepunilo materinjom ljubavi. Tako je ostala krasna i dobra žena i mati a da nije nikada osjetila one ljubavi

²⁰⁶ Fromm, Erich – *Autoritet i porodica*, 1980a, Zagreb: Naprijed

²⁰⁷ Ibid.

²⁰⁸ Durić, Dejan – *Autoritet i obitelj u romanu Posljednji Stipančići Vjenceslava Novaka*, Izvorni znanstveni članak, 2011.

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ Novak, Vjenceslav – *Posljednji Stipančići: povijest jedne patricijske obitelji*, Zagreb, Mosta, 1994.

koja je most k materinskoj sreći. Slast ljubavi kojom je ljubila svoju djecu, čuvaše je kasnije pred onime što bi lako moglo srušiti nimbus u kojem se pred njezinim očima kretao njezin muž.²¹¹

Međutim, strogi patrijarhalni sustav nagnao ju je da misli kako je najveći uspjeh žene biti supruga muškarcu koji će njome lako upravljati. Durić ističe kako je Valpurga prepuštena dvama autoritetima. Prvi autoritet predstavlja njezin suprug kojemu se ona prepustila bez prigovora, a drugi je autoritet njezin unutarnji, odnosno autoritet njezina odgoja i osjećaja dužnosti. Njezina je majčinska ljubav bila iznimna i bezuvjetna. O takvoj ljubavi govori i Frommova definicija koju Branka Galić spominje u svome članku *Moć i rod*:

Majčinska je ljubav onaj najteži oblik ljubavi, ali upravo zbog te teškoće žena može istinski voljeti svoju djecu i svoga muža. Žena koja nije sposobna voljeti u tom smislu može biti nježna majka dok je dijete malo, ali kada dijete odraste ta ljubav slabi.²¹²

U spomenutom članku Galić objašnjava kako je „uloga majke u patrijarhalnoj obitelji ključni element funkcioniranja te obitelji.“²¹³ Muškarac pokušava prisvojiti duhovna bogatstva majke i na taj način ona, u patrijarhalnoj obitelji, postaje sluškinja muškarca i sluškinja vlasti. Majka u patrijarhalnoj obitelji traži uzor u Majci Božjoj koja predstavlja nagon i ljubav. Ljubav je snažan osjećaj koji majka pruža svojoj djeci i svome partneru, a kada govorimo o nagonu tada se misli o majčinskom instinktu gdje ona ima moć da predvidi opasnost i tada ima jak nagon da ga zaštiti. O simbolu majke govori i Dona Wilshire u svojem članku *Uporaba mita, slike i ženskog tijela u novom sagledavanju znanja*. Naime, spomenuta autorica naglašava kako „osobnost majke nadjačava arhetip majke, odnosno simbol nesvjesnog.“²¹⁴ Kod muškaraca se taj simbol nesvjesnog percipira kao neprijateljski jer majka je ta koja nesvjesno dominira u obitelji zbog jake veze između majke i djece, odnosno majke i sinova. Zato patrijarhalnom sistemu ne odgovara njihova emocionalna povezanost. Majka posjeduje veliku moć, društvo je toga svjesno te zato to iskorištava u svrhu manipuliranja mase. Žena koja je neovisna o muškarcu nepoznanica je u patrijarhalnom društvu. Patrijarhalno društvo smatra da žena

²¹¹ Ibid.

²¹² Galić, Branka – *Moć i rod*, 2002. dostupno na <https://hrcak.srce/25905> (zadnje gledano 12. rujna 2022.)

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Wilshire, Dona – *Uporaba mita, slike i ženskog tijela u novom sagledavanju znanja*; Treća; Časopis Centra za ženske studije, br.2/vol.1; 1999.

mora biti submisivna, pasivna, slaba i inferiorna u odnosu na muškarca. Ako se žena na bilo koji način suprotstavi mužu tada temelj obitelji propada. Upravo je Valpurga bila takav tip žene kakvo patrijarhalno društvo zagovara. Umrla je na Veliki petak kao simboličan dan Isusove muke i smrti.

Zaključujemo kako je sustav patrijarhata od najranije dobi uvelike utjecao i predodredio sudbinu Valpurgine. Njezini su otac i suprug od nje načinili ženu koja sluša, ne proturječi te čini samo ono što joj se kaže. Takav je sustav u potpunosti uništio Valpurgu, ali i cijelu njezinu obitelj, iako ona toga nije bila ni svjesna.

6.3. TUŽNA JELE – MATO VODOPIĆ

Mato Vodopić svoju je *Tužnu Jele* objavio 1868. godine. „Pripovijest ili kraći roman“, kako ističe Nemeč, „temeljen je na usmenoj predaji i arhivskoj građi o životu gruških stanovnika čija je egzistencija usko vezana uz more.“²¹⁵ Naime, glavnu okosnicu djela čini supruga i majka Jela koja gubi dvojicu sina na moru, a bolesna iščekuje povratak muža. Već na samome početku djela možemo zaključiti kakav trag ostavlja gubitak djece na jednoj majci:

Stupio si preko praga, razgledaš ima li gdje kogod živ? - Ne vidiš u ulazištu nikoga. Uzidi lagahno na pod, poslušaj... U sobici, na lijevoj, čuje se dihanje spavajućega čeljadeta, - slušaj bolje.... čuje se kadnokat nekoga slabo zaječati; - stupi unutra. - Oh Bože! - gola četiri zida, jedna trpezica u kutu, dva stočića, mali siromašni ali čisti odric u srijedi je, i na njemu ne znaš ili voštena slika, ili živa osoba iznemožena krutom bolesti. Glava joj je do sred pleći naslonjena uz dvije tunđeke ruke premetnute tamo i amo po postelji i pok rivene do zašaka rukavima tanahne prtene košuljice; mledne su, osušene, prozračne, bijele su kako slonova kost. Tijelo pruženo nemakljivo, rekô bi da je mrtvo, da ne vidiš na dušniku uzô premićene košulje tresukat se, i da ne čuješ neko jecukanje, kako glasak malahne raspuknute svrdonice. Glava ove osobe pada put desnoga ramena, lice produgo i blijedo ispito je od nemoći, ali negda imalo je biti veoma lijepo; čelo široko i čisto, obrve crne tankovite, oči.... još ne znaš kakve su, er ih veđe pokrивaju

²¹⁵ Nemeč, K., 1994.

– modrijem krugom potprte su, usta malahna i još, pusta!, rumena su: Ovo lice, kako slika zatvorena u crnijem stažicama, kruženo je dugijem crnijem pletenicama, raspuštene kose padajuće niz lica i ramena, čini ti se, gledajući ga, da gledaš sliku kakve svete mučenice.²¹⁶

Nadalje, kako objašnjava Nemeč, Jelino je majčinstvo prožeto kršćanskim duhom. Naime, Vodopić to objašnjava ovako:

„Žene gruške drže do vjere za ovu slutnju srca svoga; njima srce gata sve, njima u srcu stoji sve; u svojem srcu i u notnoj ljepirici one štiju sve što im se dogoditi ima, dobra ili zla na svijetu.“²¹⁷

Iz navedenoga ćemo razloga lik Jele poistovjetiti s likom Majke Božje. Naime, o Marijinoj vjeri govori Vlado Košić u svojoj knjizi *Marija, Majka Sina Božjega* koji ističe da njezina vjere seže sve do početka njezina bezgrešnoga začeca. Dakle, Marija je „oslobođena od istočnoga grijeha, ona je Majka Božja, vazda Djevica te dušom i tijelom uznesena na nebo.“²¹⁸ Kako objašnjava Košić, Marija je još u majčinoj utrobi bila oslobođena od grijeha kako bi mogla biti dostojna zvati se Bogorodicom. Iz toga je razloga ona začela po Duhu Svetomu i na taj je način postala „sveta i otkupljena na najdivniji način.“²¹⁹ Postavlja se pitanje zašto je Marija uopće pristala na takav čin? Odgovor na postavljeno pitanje daje nam Košić koji ističe da je „Marijin pristanak vrhunski domet ljudske slobode jer nosi bezgranično povjerenje u Božju riječ.“²²⁰ Zato se kaže da je ona „najprije začela Sina svojom vjerom, a tek onda tijelom.“²²¹ Takvu vjeru u Boga možemo prepoznati i kod Jele koja kroz cijelo djelo spominje kako bi, da nema vjere u Boga, odavno otišla sa svojom dvojicom sinova:

Jele moja! znaš šta si jutros učinila? Znaš ko te je pohodio? Nemojmo sad početi štogod ludo govorit. – Spomeni se riječi parokovijeh, pa skupi srce i preporuč i se tvomu Jezusu. - Znam dobro, Marija moja, znam; i da nemam još u sebi malo vjere, tko zna što bi bilo do sad od mene! Uto Marija izvadi ispod tunđeje jedno malo propeće, prinese ga k

²¹⁶ Vodopić, M. – *Tužna Jele*, Bulaja naklada, 2011.

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ Košić, V., 2003.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Ibid.

²²¹ Ibid.

ustima nemotnjice i reče joj: - Poljubi, Jele, ovi sveti križ, zagrlj tvoga Jezusa; i on ostavljen od svakoga za nas na križu umro je, pritrpimo dake i mi štogod za njega... “²²²

„Jele uzdigne ruke k nebu i odgovori: - Tako - kako Oni hoće...“²²³

Nadalje, Majčinstvo Djevice Marije može se promatrati kao *duhovno* i *fizičko*. Naime, duhovno majčinstvo obuhvaća „najintimniju i jedinstvenu blizinu s Bogom.“ ²²⁴ Marija je bila svjesna da će tim činom spasiti narod. Nju je Bog izabrao kao Prvu otkupljenu. „Marija je uzor spašenog čovjeka i početak spasa jer je savršeno prihvatila Božju ponudu za sve ljude.“²²⁵ Time je Marija postala majka Isusa, ali i majka svih ljudi. Bog je Isusu izabrao majku, a on ju je povjerio svojim sljedbenicima kao primjer koji trebaju slijediti. Sukladno tome, Marija postaje savršen uzor svim vjernicima, a posebice ženama i majkama, kao što je to slučaj i s Jelom. Duhovno majčinstvo još je poblize Košić objasnio ovako:

Vršenjem volje Božje, Marija je djelovala kao Kristova majka te je postigla i duhovno majčinstvo. Za sve koji vrše volju Božju, otvoren je put za to duhovno majčinstvo koje nadilazi krvne veze rodbinstva i ostvaruje se eshatološkoj obitelji, u zajedništvu s onima koji slušaju Riječ Božju i vrše je.²²⁶

Nadalje, fizičko majčinstvo obuhvaća lik Marije kao majke u fizičkome, odnosno tjelesnome smislu. Košić to objašnjava ovako:

Marija nije samo čovjekorodica ni kristorodica, prema nestorijanskoj terminologiji i kristologiji, nego je prava Bogorodica. Budući da je Krist u isto vrijeme savršen Bog i savršen čovjek, vjerujemo i priznajemo da je Marija, začevoši po Duhu Svetome Isusovo ljudsko tijelo, njegovo čovječstvo, koje se u hipostatskoj uniji sjedinilo s božanskom naravi, postala Majkom Božjom.²²⁷

Kao što smo već ranije spomenuli, lik Blažene Djevice Marije ima najveći stupanj individualizacije. Razlog tome je njezino trajno djevičanstvo. Košić obrazlaže taj pojam kao:

²²² Vodopić, M., 2011.

²²³ Ibid.

²²⁴ Košić, V., 2003.

²²⁵ Ibid.

²²⁶ Ibid.

²²⁷ Ibid.

„začeće bez ljudskog sjemena i rođenje bez povrede djevičanstva koje ostaje netaknuto i poslije poroda.“²²⁸ Košić ističe kako se njezino djevičanstvo može promatrati kroz tri etape: „djevičanstvo prije porođaja (*virginitas ante partum*), djevičanstvo u porođaju (*virginitas in partu*) i djevičanstvo poslije porođaja (*virginitas post partum*).“²²⁹ Djevičanstvo prije porođaja ne označava samo suzdržavanje od spolnoga čina nego uključuje i „moralnu plemenitost značajnu za djevičanstvo.“²³⁰ Tako se Marijino začeće razlikuje od Jelina začeća te od začeća ostalih majki jer je ona u isto vrijeme „postala plodna, ali i sačuvana u svome djevičanstvu.“²³¹ No, bez obzira na takvo začeće, Isus se u majčinoj utrobi razvijao po svim prirodnim zakonima kao što su i Jelini sinovi. U tome je dijelu Marija postala ravnopravna s Jelom – nosila je Isusa devet mjeseci. No, za razliku od Jele koja je svoju djecu začela spolnim odnosom, Marija je Isusa začela vjerom. Dakle, Marijino začeće pripada „tajni utjelovljenja.“²³² Košić dalje objašnjava kako bi „utjelovljenje bilo moguće i s običnim ljudskim rođenjem, no ovako postoji sklad između djevičanskoga rođenja i utjelovljenja Sina Božjega.“²³³ Marijina vjera i potpuna predanost Bogu govore o njezinu djevičanstvu poslije porođaja. Naime, njezin odnos s Bogom ima duboki teološki smisao jer mu doživotno pripada. Također, kako ističe Košić, „njezinim djevičanstvom počinje veliko razdoblje nove, potpune pripadnosti čitavoga čovječanstva Bogu.“²³⁴ Da je to tako, Vodopić opisuje u svome djelu kada prikazuje na koje sve načine Jele sniva o svojoj obitelji koju je izgubila. Naime, ona se svejedno nada kako će se jednoga dana svi opet sresti, a time je Vodopić htio prikazati već spomenutu pripadnost Bogu.

Kadgod opet snijevala bi lijepe i vesele svoje dane; bila bi sa svojijem drugom u milomu razgovoru; činilo bi joj se kô da svoje sinove s mora pričekiva, - grlila bi ih, ljubila bi ih; - ali uto prevarni san ostavio bi je, probudila bi se još s rukama obavitijem u način zagrljenja - i u ti čas mile snijevane sjene ratrgle bi se, radost iščezla bi, našla bi se opeta pusta i sirotna, pak onda...²³⁵

Još dobro župnik ne doreče, a nemotnjica prosvijetljena u licu nekom otajnom svjetlosti, rumena, vatrenijeh oči kako u dobra doba svoja, pruži k njemu obje ruke,

²²⁸ Ibid.

²²⁹ Ibid.

²³⁰ Ibid.

²³¹ Ibid.

²³² Ibid.

²³³ Ibid.

²³⁴ Ibid.

²³⁵ Vodopić, M., 2011.

hvati mu desnu i ljubeći je stade vapiti: - Ah reci - reci opeta da ću ih vidjeti - vidjeti u raj - i zavijeke bit ću s njima; - ah reci, mogu li to ufati? jesu li oni svi u raj - hoću li ja otići u raj?²³⁶

Nadalje, Josipa Prskalo u svome članku *Marija kao paradigma majke* ističe kako „pojam žena obuhvaća sve odlike ženstvenosti kao djevice, sestre, zaručnice, prijateljice, a poseban se naglasak stavlja na majčinstvo.“²³⁷ Također, Prskalo u svome članku postavlja Mariju kao uzor svim ostalim majkama, odnosno kakve bi majke trebale biti. Tako ona smatra da je bit majčinstva u ljubavi i vjeri. Naime, Marijina je majčinska ljubav u potpunosti usredotočena na Boga koji postaje njezinim Sinom. Prskalo to objašnjava ovako:

Time što je Krista začela, rodila, hranila, u hramu ga Ocu prikazala, i sa svojim Sinom dok je na križu umirao trpjela, na sasvim je osobit način sudjelovala u Spasiteljevu djelu, poslušnošću, vjerom, ufanjem i žarkom ljubavlju, da obnovi život duša. Zbog toga je nazivamo majkom milosti. I to majčinstvo u ekonomiji milosti traje neprekidno.²³⁸

Takvu bit majčinstva primjećujemo i kod Vodopića:

Poljubi Jele propeće pak, uzdižući oči k nebu, pritisne ga k prsima i ostane tako nekoliko časâ. - Što činjaše, što mišljaše tada? Oh, ne pitaj. - Nje pamet bijaše se tislâ put raja, nje oko bijaše se zapelo u beskonačnost, a nje duša zadubla se u slatku molitvu; kratka ova bješe, nu vruća, nu izvrsna toliko da duh uzdignut vrh svega što svijet bijaše, počine u svomu Bogu. Milost pokrijepi je, i u ovomu kratkomu zanesenju duha slobodno vidje da viši dio župnikovijeh riječi istinit bijaše, er povraćajući se u se, mirna, mirna vrati propeće i tiho zahvali na podatoj utjesi.²³⁹

Nadalje, Marijino, pa tako i Jelino majčinstvo uvelike se preklapa s majčinstvom kojega poznajemo i danas. Naime, i Marija i Jele prolazile su kroz razdoblja tjeskobe i brige te probleme odrastanja i protivljenja koji su pratili Isusa i Jelinu djecu tijekom puberteta. One su,

²³⁶ Ibid.

²³⁷ Prskalo, J. – *Marija kao paradigma majke*, Portal Katoličkog tjednika, 2018. - https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiO94Kc_ff3AhWEGewKHXXhAcMQFnoECAgQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.nedjelja.ba%2Fhr%2Ffiz-zivota%2Frazmisljanje%2Fmarija-kao-paradigma-majke%2F6359&usg=AOvVaw2utMAa251u4IXgVnIaKpam ; zadnje gledano: 24. svibnja 2022.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ Vodopić, M., 2011.

kao razumne majke, osjećale kako će njihova djeca jednoga dana otići i živjeti život daleko od njih. Dinko Aračić u svome članku *Marijino majčinstvo u godini majčinstva* opisuje kako je Marija, prilikom Isusova odrastanja, morala „preispitati svoju majčinsku ulogu, zauzeti stav učeništva, stupiti u drugi red, odnosno doživjeti iskustvo koje doživljava svaka majka kada dijete napušta obiteljski dom i postaje samostalna osoba.“²⁴⁰ Na isti je način slobodu svojoj djeci dala i Jele iako se bojala onoga što se sve može dogoditi na moru. Nažalost, njezine su se slutnje i obistinile:

Svane primaljeće, brodi spremaju se iz Gruža, Baldo jur na petnestomu godištu, krca se s kapetanom Beutom i zajedri put Carigrada. Nakon dva godišta odjedri i Pasko s kapetanom Kavovićem. Što ću ti pripovijedat kakvi bijahu ti rastanci; iskinuše se joj dva dijela srca, uvehnuše; - ali u onemu koji joj još ostane nađe toliko snage i života da se uzdrži radi miloga svoga Joza.²⁴¹

Iz toga je razloga, Aračić istaknuo kako su majke po uzoru na Mariju „ideal ljudske osobe, a Marija žena koja postaje otajstvo preko kojega se Bog priopćuje čovjeku.“²⁴² Aračić dalje ističe da je „Marijino majčinstvo temeljna vrijednost jer nadilazi puku biološku ulogu.“²⁴³ Ona nije samo rodila Isusa već ga je i odgojila. O njezinome odgoju Aračić ističe sljedeće: „Marija vrši snažan utjecaj na Isusov moralni i duhovni odgoj sa svim fiziološkim i psihološkim značajkama koje postoje između majke i sina.“²⁴⁴ S druge strane Vodopić opisuje Jelu kao majku koja je svojim sinovima bila i majka i otac, no najviše otac. Razlog tome je taj što je Jela još kao mala ostala bez majčina odgoja jer njezin otac nije htio da postane previše osjetljiva. Iz toga je razloga ona svoju djecu odgajala na „muški“ način:

Jozo brodio je po morskoj pučini, a Jele muški vladala je kućom i djecom, i tako ih je gojila skladno i upravljala, da nakon šest godišta, kad se Jozo vrati, nađe sinove mladiće, poslušne, otresene, koji znali su napamet Santa Croce i Gjosafatta, i sa škarom zbiknute ne najgore.²⁴⁵

²⁴⁰ Aračić, D. – *Marijino majčinstvo u godini majčinstva*, Služba Božja, 2018.

²⁴¹ Vodopić, M., 2011.

²⁴² Aračić, D., 2018.

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Ibid.

²⁴⁵ Vodopić, M., 2011.

Veličinu Jelina majčinstva možemo vidjeti u boli i patnji koju je sakrivala nakon smrti svojih roditelja. Takva majka predstavlja ideal dobre majke koja pati tiho, u sebi, samo kako njezinoj obitelji ne bi bilo teško:

Smrt njihova pojavi u srcu Jelinu staru materinsku ljubav; i toliko razuzdana bi žalost da ih je izgubila, da Jozo u neko doba ozubi se malahno i prikori je sa svojom ljubavi i dječinom. Ona ćućela je mater i oca može li se više! A ljubila je djecu i muža priko svake mjere. e. Sada, neka Jozo ne bi promislio samo, da su joj više roditelji nego on i djeca, satirala se je koliko je mogla. Sama u kući, isplakala bi se do mile volje. Bi li stupili na kutnji prag Jozo i djeca, kô da nije ništa, veselo i rado pričekala bi ih i poslovala kako i vazdu. Nu, ovoj unutrašnjoj borbi nje srce ne bješe obiknuto; te lomi danas, lomi sutra na svrhu slaba i nelagodna složi se u postelju.²⁴⁶

Vodopić je tako u ovome djelu uspio prikazati tešku sudbinu jedne majke, njezine strepnje, nade i očekivanja. Ona je pravi primjer majke i supruge koja čeka – čekala je djecu, supruga, a na kraju i svoju smrt.

Jelino majčinstvo možemo povezati s ideologijom *idealne majke* koja se pojavila u 19. stoljeću. Naime, Jela je pravi primjer dobre majke koja brine o svima, a samo se za nju malo tko brinuo. Cijeli je svoj život provela žrtvujući se za svoju obitelj, a na kraju je umrla sama bez ikoga.

²⁴⁶ Ibid.

7. ZAKLJUČAK

Ovaj diplomski rad obrađuje temu majčinstva kroz 16., 17., 18. i 19. stoljeće. Na samome početku rada donosimo rasprave o tome kakve majke trebaju biti, a zatim se osvrćemo na žensko tijelo čija se uloga znatno mijenjala kroz stoljeća. Cilj je ovoga rada bio detaljno razraditi ulogu majke u hrvatskoj književnosti te prikazati glavne karakteristike na primjeru odabranih djela.

Ono što možemo zaključiti je to da se majčinstvo već od samih početaka definira kao prirodno žensko stanje čija je društvena funkcija odavno određena. Naime, već smo na početku ovoga diplomskoga rada pisali o tome kako postoje razlike u odgoju djevojčica i dječaka, odnosno, dječaci su odgajani tako da budu čvrsti i neovisni, a djevojčice podređene. Dakle, možemo zaključiti kako ženina pasivnost i submisivnost polaze upravo od takvoga odgoja. Svemu tome dodatno doprinosi činjenica da su se predodžbe o ženama u srednjem vijeku temeljile isključivo na biblijskim konceptima pri čemu je žena, nastala od muškarčeva rebra, podređena njemu, jer, zahvaljujući njemu, i postoji. Kada se osvrnemo na književna djela, stavljaajući naglasak na majčinstvo, zaključujemo kako postoje sličnosti i razlike u određenim djelima iz različitih stoljeća. Naime, u *Posvetilištu Abramovu*, Sara je prikazana kao žrtva koja naslućuje što će se dogoditi s njezinim sinom. S jedne je strane možemo usporediti s Valpurgom Stipančić jer obje majke brinu, trpe i pate za svoju djecu, no ne mogu ništa učiniti jer odluka i vlast u obitelji pripada muškome članu. U ovome su slučaju to Abram i Ante Stipančić. No, dvije se majke razlikuju u jednoj stvari. Valpurga je pasivan tip majke / žene koju maltretira suprug Ante, a Sarina je uloga majke ravnopravna muškarcu s vladajućim statusom. Također, sličnost uviđamo i kod lika Mustafine majke iz epa *Osman* te Klare, Olgine majke iz romana *Olga i Lina*. Naime, obje su prikazane kao loše majke koje manipuliraju svojom djecom samo kako bi postigle ono što žele. Njihovo se majčinstvo može okarakterizirati kao grijeh zbog čega i predstavljaju otpor prema majčinstvu. Nadalje, lik Jele iz romana *Tužna Jele* predstavlja zaseban tip majčinstva jer ga poistovjećujemo s likom Majke Božje. Naime, vjera u Boga i pripadnost njemu ono je što povezuje ove dvije majke. Takvo majčinstvo možemo povezati i s ideologijom idealnoga majčinstva koje se pojavilo u 19. stoljeću. Naime, i Jela i Majka Božja svoje su želje i potrebe podredile svojoj djeci, a svoj su život prepustile Bogu ne mareći za svoju sreću. Nadalje, najveći kontrast pronalazimo u liku Jele i liku Klare, a on nije slučajna. Naime, zaključujemo kako se takvim pisanjem nastojala probuditi svijest o tome kakve majke trebaju

biti, ali i svijest o tome da biti majka znači mijenjati svoj život, vrijeme i način razmišljanja zbog djeteta koje je dobila. Svaka bi majka trebala dati cijelo svoje srce u odgoj svoga djeteta. Time uloga majke dodatno dobiva na važnosti.

8.SAŽETAK

Tema ovoga rada koncepti su majčinstva u hrvatskoj književnosti od 16. do 19. stoljeća. Rad se temelji na različitim definicijama idealnoga majčinstva i općenito onoga kakve bi majke trebale biti, ali se osvrćemo i na model lošega majčinstva što smo povezali s prijezirom prema ženskome tijelu u 17. stoljeću. Također, rad analizira problematiku patrijarhalnoga sistema koji je uvelike utjecao na submisivnost majki u obitelji.

Ključne riječi: majčinstvo (idealno, loše), žensko tijelo, patrijarhalni sustav, Sara, Mustafina majka, Valpurga Stipančić, Olga, Lina, Klara, Jela

SUMMARY

The topic of this work is the concepts of motherhood in Croatian literature from the 16th to the 19th century. The work is based on different definitions of ideal motherhood and what mothers should be like in general, but we also look back at the model of bad motherhood, which was contained with contempt for the female body in the 17th century. Also, the paper analyzes the issue of the patriarchal system, which greatly influenced the submissiveness of the mother in the family.

Keywords: motherhood (ideal, bad), female body, patriarchal system, Sara, Mustafa's mother, Valpurga Stipančić, Olga, Lina, Klara, Jela

9.LITERATURA

KNJIGE:

1. Beauvoir S. de. – *Drugi spol*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2016.
2. Bok, G. – *Žena u istoriji Evrope: od srednjeg veka do danas*, Clio, 2005.
3. Chodorow, N. – *The reproduction of mothering. Psychoanalysis and the sociology of gender*, University of California Press, 1978.
4. Cruea M.S. – *Changing ideals of womanhood during the nineteenth century woman movement*, u: *General studies writing faculty publications*, Bowling Green State University, 2005.
5. Fališevac, D. – *Žena-autorica i lik žene u hrvatskoj novovjekovnoj književnoj kulturi (od XVI. Do XVIII. stoljeća)*, u: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002*. Zagreb, 2003.
6. Fališevac, D. – *Gundulićev Osman kao epski model u hrvatskoj epici 17. i 18. stoljeća*. U: *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2007.
7. Frangeš, I. – *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987.
8. Fromm, E. – *Autoritet i porodica*, Zagreb, Naprijed, 1980a
9. Gundulić, I. – *Osman*, Prir. Milan Ratković. *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knji. 13. Zagreb: Zora – Matica hrvatska, 1962.
10. Košić, V. – *Marija, Majka Sina Božjega*, KS, Zagreb, 2003.
11. Kumičić, E. – *Olga i Lina*, Bulaja naklada, Zagreb, 1999.
12. Mindoljević-Drakulić, A. – *Majka, žena i majčinstvo*, Zagreb: Medicinska naklada, 2015.
13. Miles, R. – *Ženska povijest svijeta: Tko je skuhao posljednju večeru?* EPH Media, 2009.
14. Mill, J.S. – *Podređenost žena*, Zagreb: Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo, 2000.
15. Moi, T. – *Seksualna / tekstualna politika*, AGM, Zagreb, 2007.
16. Nemeč, K. – *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Zagreb: Znanje, 1994.
17. Nemeč, K. – *Slika žene u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća*. PDF. *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb. FF Press, 2003.
18. Novak, V. – *Posljednji Stipančići: povijest jedne patricijske obitelji*, Zagreb, Mosta, 1994.

19. Novak P. S. – *Povijest hrvatske književnosti: od humanističkih početaka do Kašićeve ilirske gramatike 1604.*, II. Zagreb, 1997.
20. Pateman, C. – *Spolni ugovor*, Ženska infoteka Press, Zagreb, 2000.
21. Rich, A. – *Of woman born. Motherhood as experience and institution*, WW Northon i company, London, 1995.
22. Rousseau, J. J. – *Emil ili o vaspitanju*. Estetika: Valjevo – Beograd, 1989.
23. Steedman, C. – *The Mother Made Conscious: The Historical Development of a Primary School Pedagogy*, 1985.
24. Švelec, F. – *Iz naše književne prošlosti*, Književni krug, Split, 1990.
25. Tatarin, M. – *Bludnica i svetica: starohrvatska legenda o Mariji Egipćanki*: Zagreb, Naklada Ljevak, 2003.
26. Thurer, L. – *Myths of Motherhood: How Culture Reinvents the Good Mother*, 1995.
27. Vidmar Horvat, K. – *Imaginarna majka: rod i nacionalizam u kulturi 20. stoljeća*, Sandorf, Zagreb, 2017.
28. Vilenica, A. – *Postajanje majkom: Od neoliberalnog režima materinstva ka radikalnoj političkoj subjektivizaciji*, u: Vilenica, A., ur. *Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma*. Uzbuna, Beograd, 2013.
29. Vetranović, M. – *Stari pisci hrvatski*. Drame 244
30. Vodopić, M. – *Tužna Jele*, Bulaja naklada, 2011.

ČLANCI:

1. Aračić, D. – Marijino majčinstvo u godini majčinstva, Služba Božja, 2018. (dostupno na): https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiA7tSTkpL6AhX1h_0HHRz5D7wQFnoECA0QAQ&url=https%3A%2F%2Fhrcak.srce.hr%2Fclanak%2F297692&usg=AOvVaw1sb_4I2Jey-sSafwLwXmKu (zadnje gledano: 13. rujna 2022.)
2. Durić, D. – Autoritet i obitelj u romanu Posljednji Stipančići Vjenceslava Novaka, izvorni znanstveni članak, 2011. (dostupno na): https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjZvLy6IJL6AhUShP0HHXVOAy0QFnoECBYQAQ&url=https%3A%2F%2Fhrcak.srce.hr%2F75492&usg=AOvVaw36xAaP6NmL9U6VKAz_nMy5 (zadnje gledano: 13. rujna 2022.)
3. Dulibić-Paljar, D. i Miloš. B. – Kumičićeve literarne majke. Konstrukcija majčinstva u romanu Olga i Lina, izvorni znanstveni rad, 2022. (dostupno na): <https://hrcak.srce.hr/file/404587> (zadnje gledano: 9. rujna 2022.)
4. Erent-Sunko, Z. – Obiteljskopравни položaj žena u Francuskoj od 1789. do 1816. Pitanje temelja izgradnje suvremene obiteljskopravne regulative, 2010. (dostupno na): https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiKjOOgIpL6AhX5h_0HHYzGbkQQFnoECAwQAQ&url=https%3A%2F%2Fhrcak.srce.hr%2Ffile%2F100295&usg=AOvVaw2D8a9GualPYn_3kaZbNE03 (zadnje gledano: 25. kolovoza 2022.)
5. Galić, B. – Moć i rod, 2002. (dostupno na): <https://hrcak.srce.hr/25905> (zadnje gledano: 11. rujna 2022.)
6. Grmača, D. – Alegorija putovanja poslušnosti, Posvetilište Abramovo Mavra Vetranovića, Zagreb, 2012. (dostupno na): https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjvic_jo5L6AhWNM-wKHTn-Bc4QFnoECAUQAQ&url=https%3A%2F%2Fhrcak.srce.hr%2F79235&usg=AOvVaw2B1WTI8mw3F7rxQwWR5C1v (zadnje gledano): 5. rujna 2022.
7. Hameršak, M. – Majčinstvo i savjetnici: Od Mulihova poszla Apostolskog do Budizma za majke, 2009.

8. Kovač-Levačić K. – Majčinstvo i identitet modernih ženskih likova hrvatske književnosti s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća; Zbornik radova šestoga slavističkoga kongresa
9. Kujundžić Talić, J. – Na raskrsnici između Majke Prirode i Laboratorija života (traženje smisla i intenzivno majčinstvo); Psihološki prostor, 2022.
10. Petrač, B. – Lik žene u hrvatskoj književnosti, 1990.
11. Prskalo J. – Marija kao paradigma majke, Portal Katoličkog tjednika, 2018.
12. Tomljenović, A. – Majčinski identitet, u: Treća, broj 1-2, vol.7, 2005.
13. Vađunec, I. – Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima, članak, 2009.
14. Vrcelj, S. – Majčinstvo – Podloga familijarizacije odgojno-obrazovnih ustanova; pregledni znanstveni članak, 2019.
15. Wilshire, D. – Uporaba mita, slike i ženskog tijela u novom sagledavanju znanja: Treća; Časopis Centra za ženske studije, br. 2 / vol.1

WEB STRANICE:

1. Riccoboni, Marie-Jeanne. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 28. 6. 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52753>
2. feminizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 29. 6. 2022.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19203>

